

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNDE ANTAKYA VE İSKENDERUN NUSAYRİLERİ (19. YÜZYIL)

Selahattin TOZLU¹

ÖZET

Bu çalışmada Antakya ve İskenderun arasında yaşayan Nusayriler ele alınmaktadır. Bu sahada Antakya, İskenderun, Süveydiye (Samandağ) ve Arsuz yerleşmelerinde Nusayriler yaşamaktadır. Tamamıyla belgesel olan bu etüt, 19. yüzyıl belgelerinden oluşmaktadır. Nusayriler, Sünnilerle birlikte cami ve mescitlere girmek ve halk nazarında Sünniler gibi görülmek istiyorlardı. 19. yüzyılın son otuz yılında sürekli dilekçeler vererek Sünnileştiklerini ve bunun kabul edilmesini arzu ediyorlardı. Devletin hiçbir kademesinde olumsuz karşılanmayan bu istek, devamlı “yerel muhalefet” ile karşılaştı. Nusayrilerin bu isteklerinin gereği ancak II. Abdülhamid zamanında yerine getirilebildi. Bu devirde belirlenen büyük köylerine iptidai mektepleri yapıldı ve Nusayri çocukları eğitildi. Bu makalede Nusayriler diğer başka ilişkileriyle de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, İskenderun, Süveydiye (Samandağ), Arsuz, Nusayri, Nusayrilik, 19. Yüzyıl, II. Abdülhamid

THE NUSAIRIS OF ANTIOCH AND ALEXANDRETTA IN OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS (19th CENTURY)

ABSTRACT

The Nusairis living in and around Antioch and Alexandretta are examined in this article. The area includes Antioch, Alexandretta, Seleucia, and Arsuz where Nusairis settled. This documentary study handles 19th century documents. Nusairis were inclined to resemble Sunnis by joining mosques and Islamic holy places. They continuously sent applications to be accepted as Sunnis in the last 30 years of the 19th century. Although these applications were never refused by the State authorities, they were resisted by regional opposition. The aim of converting in to Sunnism was yet achieved in the reign of Abdulhamid II. The schools were established in the large Nusairi villages in this era, and their children were educated. The Nusairis in this era are also evaluated from various angles in this research.

Keywords: Antioch, Alexandretta, Seleucia, Arsuz, Nusairi, Nusairism, 19th century, Abdulhamid II

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD, Erzurum.

Giriş: Araştırmanın Sahası ve Muhtevası

Bu makalenin içerdiği saha, şimdi Hatay ili idari birimi içinde yer alan Antakya, Samandağ (eski adı Süveyde, Süveydiye) ve İskenderun ilçeleridir. Bu sahada, araştırmaya konu olan dönemdeki Osmanlı idari düzenlemelerine göre şu yerleşmeler vardı: Antakya kazası; Ku-seyr nahiyesi (merkezi Antakya olan nahiyeye), Harbiye nahiyesi (bazı kayıtlarda Civar-ı Antakya), Süveydiye nahiyesi ve Karamurt nahiyesinden oluşmaktaydı. İskenderun ise; 19. yüzyılın son on yılında kaza yapılmış olup daha evvel Belen kazasına bağlı küçük bir yerleşme idi ve limanı sayesinde adı biliniyordu. Kaza merkezi olduğu dönemde ise; merkezi İskenderun olan İskenderun nahiyesi ile Arsuz nahiyesinden ibaretti (Hartmann, 1894).

Makalenin muhtevası ise, sözü edilen bu sahada yaşayan Nusayriler ile ilgili son dönem Osmanlı kayıtlarına göre onların durumudur. Bu bakımdan hatırda tutulması gereken en başlı husus, Nusayrilerin özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yazışmalarında sıklıkla anılmaya başlanmasıdır. Dolayısıyla, hem yayımı yapılan arşiv belgeleri hem de makalelere konu olan olay ve olgular, bu yüzyılın belirtilen tarihlerinden başlamakta ve gittikçe artmaktadır.

Antakya-İskenderun Hattına Kısa Bir Bakış

Birçok bakımdan incelenmeye değer Antakya ve çevresi, iki yüzyıldan bu yana ecnebiler tarafından hemen her yönüyle ele alınmış, yazılara geçirilmiş ve nihayet kendilerinin ayrılmaz bir parçasıymış gibi sunulmaya başlanmıştır. Milattan ve dolayısıyla Hristiyanlıktan 300 yıl önce kurulmuş olan Antakya, buna rağmen kutsal Hristiyan şehri diye tanıtılmaktadır.

Antakya, Müslümanların Anadolu'da ilk fethettikleri şehir ve döneminin en "perestişli (itibarlı)" şehridir². Antakya şehri ve yakınındaki yerleşmeler, İkinci Halife Ömer bin Hattab zamanında, Müslüman Araplardan Ebu Ubeyde bin Cerrah tarafından 638 yılında Doğu Romalılardan (Bizans) alındı ve bu idare 330 yıl sürdü. Aslında Antakya şehri Müslümanlar tarafından 636 yılında kuşatılmış, Müslümanlar şehre zarar vermemek için hırsıyla savaşmamış, bu sebeple de kuşatma uzun sürmüş ve şehir ancak 638 yılında teslim olmuştu. Antakya bölgenin en büyük şehri olması dolayısıyla hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar için perestiş bakımından çok önemliydi. Bu sebeple Halife Ömer, Ubeyde bin Cerrah'a bir mektup yazıp şehrin idaresini iyi düzenlemesini ve Müslüman memurlardan para esirgememesini istemişti. Bu da şehirdeki gayrimüslim halkın rahatını sağlamak içindi; çünkü para almayan memurların halka zulm edebileceği endişesi vardı (İbnü'l-Esir, 1985:454-455).

Birinci Haçlı Seferleri sonunda Büyük Selçukluların elinden çıkan şehir ve çevresi, 1268 yılına kadar bir Haçlı Kontluğu merkezi olarak kaldı. Memlûk Sultanı Kıpçak Türkü Baybars el-Bundukdârî tarafından Haçlılardan geri alınan şehir, 1920-1938 yılları arasındaki Fransız Manda Yönetimi hariç, o yıldan itibaren Müslümanların idaresindedir.

2 Bir hadis rivayeti ile anlatmak yerinde olur: "Hz. Muhammed, İsra gecesi semada iken Cebrail'e sordu: "Daha önce görmediğim kadar güzel olan bu beyaz kubbe nedir?". Cebrail cevap verdi: "O, Antakya'dır. Bahçeler arasında nasıl Firdevs üstün ise, şehirlerin arasında da Antakya o kadar üstündür. Orada ikamet edenler en güzel şekilde yapılmış evlerde oturanlar gibidir" (Özonur, 2008:49).

Bölgeye ilişkin çalışmalar ve bu arada Nusayrilere olan alaka, daha eskilere dayanmakla birlikte, Avrupa'da "tarih yüzyılı" olarak bilinen 19. yüzyılda daha da artmıştır. Tarih ve buna bağlı olarak bilhassa tarihi coğrafya, 19. yüzyılda Avrupalıların en başlı sömürü araçlarından biri yapılmıştır. Bu bakımdan ilkin İngilizler sonra da Fransızların çalışmaları vardır (Tozlu, 2009:7-13). Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ise ayrı bir yer tutmaktadır.

Antakya, bölgede İstanbul ve İskenderiye ile birlikte en büyük üç şehirden biriydi. İslam fetihleri sırası ve sonrasında "uç bölgesi" olan Antakya, dönemin İslam kaynaklarında da bu anlama gelen "Dârü's-Suğr" diye nitelendiriliyordu. Keza bu devirlerden itibaren Türklerin idaresinde bulunan Antakya, bir İslam-Türk şehri ve Antakya çevresi de bir Türkmen yöresidir (Tozlu, 2007; Tozlu, 2009).

Büyük bir şehir olan Antakya, bu özelliği dolayısıyla bazı isim ve unvanlarla da yazıya geçirilmişti. Bu isim ve lakaplar Romalılar devrinden Hristiyan Araplara ve diğer Hristiyan unsurlara, Haçlılardan Müslümanlara kadar hemen her devirde kullanılmıştı. Mesela; "Medinetullâh Antâkiyyetü'l-Uzmâ (Allah'ın Şehri Ulu Antakya)" nitelemesi bunlardandır. Ünlü 10. yüzyıl İslam tarihçisi Mes'ûdi, Nasranilerin (Hristiyanların), muhtelif zamanlarda Antakya şehri için; "Medinetullâh (Allah'ın Şehri)", "Medinetü'l-Mülk (Dünyanın Şehri)" ve "Ümmü'l-Mudun (Şehirlerin Anası)" unvanlarını kullandıklarını yazar. Hem Doğulu hem de Batılı Hristiyanlar, Antakya'ya, "Cité de Dieu" veya "Ville de Dieu", yani, "Tanrının Şehri" diyorlardı. Hatta bazı kayıtlara göre; daha şehrin kurucuları olan Selevkiler zamanında Antakya'ya, "Medine-i İlähiyye (Allah'ın Şehri)" deniliyordu. Bu doğru olmasa bile, Roma hâkimiyeti zamanında Antakya'nın "Teupoli (Teopoli, Tanrının Şehri)" olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Keza, 526 yılındaki büyük depremden sonra, kendisine ait şehri yıkmayacağı ümidiyle, Bizanslılar tarafından Antakya'ya "Theopolis (City of God)"; yani, "Tanrının Şehri" denildi ve bu ad Antakya'da basılan bazı paralarda da kullanıldı. "Theopolis" veya "Theopolis" nitelemesinden Antakya şehrine bir kutsiyet verildiği de anlaşılmaktadır. Bu adın hem "Tanrının Şehri" hem de "Kutsal Şehir" anlamına gelen "Divine City" diye ifade edilmesi de bunu göstermektedir. Diğer yandan Antakya, doğunun şehriydi ve bu sebeple de bazı sıfatları vardı. Mesela, "Melike-i Şarkiyye (Doğu'nun Kraliçesi)" anlamına gelen "Ren Doriyan (Reine D'Orient)" sıfatı bunlardandı. Antakya tarihine ait eski Grekçe veya Latince yapılan alıntı veya çevirilerde de, Antakya için, "Doğu'nun Kraliçesi (The Queen of The East)" veya "Bütün Doğu'nun Kraliçesi (Melike-i Şarkiyye)" vasıfları da aktarılmıştır. Antakya hakkında kullanılan başka vasıf ve adlar da, Antakya'da yaşayan veya Antakya'yı gören kişiler tarafından yazıya geçirilmiştir. Bunlardan biri de, Latince kaynaklarda "Orientis Apicem Pulcrum (Fair Crown of the Orient)" diye geçen vasıf olup bu vasıf "Melike-i Şarkiyye" diye ifade edilmekle birlikte, esasında "Doğu'nun Güzel Kraliçesi" demektir. Bu sebeple de "Durretü's-Şarku'l-Cemile", yani, "Şark'ın Güzel İncisi" olarak doğru bir biçimde Arapçaya çevrilmişti (Tozlu, 2009:27-30).

Arap harfli metinlerde Antakya şehrinin adı "elif", "nun", "ta", "elif", "kef", "şeddeli ya" ve "güzel he" harfleriyle yazılmıştır. Çok nadir olmakla birlikte baştaki "elif" harfi yerine "ayn" har-

fi, sondaki “kef” harfi yerine de “kaf” harfi konmuştur. Bu haliyle de şehrin adı “Antâkiyye” biçiminde yazılmış olmaktadır. Bu yazılışın söyleyiş zorluğu ortadadır ve doğal olarak hem Türkler hem de Araplar bu şekilde telaffuz etmemiştir.

Türkler, Türkmenlik zamanlarından beri “Antakya” şehrinin adını “Anteke” şeklinde söylemektedirler (Broquiére, 2000: 164). Antakyalılar bugün bile şehre “Anteke” dedikleri gibi, konuştukları yerel ağızlarına da “Antekece” derler (Nakib, 2004:43). Diğer taraftan Türkmen ağız ve geleneklerinin yoğun olduğu Adana, Tarsus, Osmaniye, Maraş ve Kilis’te de “Anteke” veya “Antekye” biçiminde telaffuz edilmesi tesadüf değildir.

Böylesi önemli ve büyük bir şehir olan Antakya, günümüze yaklaştıkça eski büyüklük ve önemini kaybetmiştir.

Hem klasik çağlarda hem de Osmanlı Devleti’nin sonlarına kadar Antakya şehrinin limanı olan Süveydiye, bu özelliğini Antakya’nın küçülüğüyle bağlantılı olarak kaybetti. Nihayet 1947 yılında kurutulmaya başlanan ve Türkler tarafından Akdeniz (Tozlu, 2009:58) denilen Amıkgöl, Antakya’nın Süveydiye ve dolayısıyla deniz ile olan bağlantısını kopardı. Bundan sonra Antakya’nın iskelesi İskenderun oldu.

İskenderun ise, pis kokular yayan bataklıkları ve fakat korunaklı limanıyla meşhurdur. Bataklıklar sebebiyle sıtma gibi hastalıklar çok olduğu gibi, ziraata uygun alanlar da yoktu. Kırım Savaşı (1853-55) sırası ve sonrasında hemen bütün Avrupa devletlerinin konsolosluk kurduğu İskenderun, ticari bir liman olarak gözde bir konuma sahipti. Bu yüzden de ecnebler bile limanda iskele yapmak için sık sık Osmanlı Devleti makamlarına başvuruyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa’nın Halep valiliği sırasında bile ancak 200 hanesi bulunan İskenderun, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bayındırlık çalışmalarına sahne olmaya başladı. Bu faaliyetlerin başında bataklıkların kurutulması bu önemli limanın hemen bitişiğinde bir şehir oluşturmak geliyordu. Bütün çabaların bataklıklar üzerinde yoğunlaştırıldığı bu dönemlerde, özellikle kara ve demiryolu inşaları da özel bir yer tutmaktaydı. Bu haliyle ancak 19. yüzyılın son on yılına “kaza” olarak giren İskenderun, o zamandan bugüne kadar gelişmesini sürdürmektedir.

Antakya ve İskenderun Nusayrileri

1-İlk Kayıtlar

Klasik Osmanlı kaynaklarının ayrıntılı taranıp değerlendirilmesi bir yana bırakılır ise, Nusayrilerin Osmanlı belgelerinde anılmaya başlanması, devletin yavaş yavaş küresel çaplı saldırılarla karşılaşmasından sonradır. Klasik coğrafi keşiflerle denizlere hâkim olup peşinden Sanayi Devrimi’ni tamamlayarak emperyalist bir bakışla dünyayı düzenlemeye başlayan Avrupa ve Amerikalılar için artık yegâne hedef Osmanlı toprakları idi. Bu bakımdan 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısının hususi bir yeri ve anlamı vardır. Nusayriler ve Nusayrilik ile alakalı meseleler de bu zamanlara rastlamaktadır.

Eldeki mevcut belgelere göre; Antakya’da Nusayrîlere “Fellâh” denmektedir. 1745 yılına ait bu bilgi, aslen Avâkiye köyünden olan ve “Fellâh tabir olunan Nusayrî” taifesinin Süveydiye’de başkalarına ait olduğu ileri sürülen bir vakıf araziye yerleşmeleri, bu arazi sahiplerinin de onların asıl köylerine dönmelerini istemeleriyle alakalıdır (BA, A.DVNS.AHK.HL.D.1:114). Aslında “Fellâh” tanımlaması bölgedeki hemen bütün Nusayrîler hakkında yapılmakta, bazen de kelimenin çoğulu olan “Fellâhin” nitelemesi kullanılmaktadır.³

Mısırlı İbrahim Paşa’nın Suriye ve Anadolu seferi sırasında Nusayrîlerin tavırları onların yazışmalara konu edilmesine yol açtı. Bu bakımdan 1834 yılında bazı Nusayrîlerin Mısırlı İbrahim Paşa’nın yanında yer aldıkları, bazılarının ise Osmanlı askerinin durumunu gözledikleri yolundaki bilgi mühimdir. Fakat Nusayrîlerin Osmanlı “nizamiye askerlerine ait elli altmış deve yükü elbiseyi” aldıkları ve Antakya’ya ciddi hasar verdikleri kayıtlıdır. Yine aynı belgede bir kısım Nusayrîlerin Şuğur kasabasını basıp yağma ettikleri ve 300 askeri de öldürdükleri bildirilmektedir. Kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bu belgeye göre; Mısır askeri mağlup olmaktadır ve bölgedeki Dürzilerin üçte biri ile Nusayrîlerin tamamı Osmanlı askerinin harekâtını beklemektedir, bir harekât olursa onların yanında yer alacaklardır. Ayrıca bu bölgede “Nusayrîler pek çoktur ve zorluca” kimselerdir (BA, HAT:451/22354).

İfade dili son derece bozuk olan bu belgeden, Nusayrîlerin hem Osmanlı hem de Mısır tarafını tuttukları anlaşılmaktadır. Fakat Mısırlı İbrahim Paşa’nın askerleri ve lojistik kuvvetleri arasında Nusayrîlerin bulunduğu ve bunların epeyce bir kısmının bölgeye yerleştirildiği de bilinmektedir (Langlois, 1861:25).

2-Antakya ve İskenderun Nusayrîlerinin Sünnileşme İstekleri ve Sonuçları

Antakya ve civarı Nusayrîleri bundan sonra ciddi olarak Ahmet Cevdet Paşa’nın peşine Halep Valisi olan Naşid ve Derviş Paşalar zamanında gündeme gelmişlerdir. 1870 ve 1871 yıllarına ait bu yazışmalar, Bâbüâlî’den Halep valilerine yollanan emirler olup öz itibarıyla Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte cami ve mescitlerde birlikte olmak ve birlikte namaz kılmak istemeleri ve buna karşı gösterilen mahallî tepkileri içermektedir.

Halep Valisi Derviş Paşa’ya yollanan 24 Şubat 1870 (23 Zilkade 1286/12 Şubat 1285) tarihli ilk yazıda; Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte cami ve mescitlere gitmek istedikleri ve zamanın valisi Naşid Paşa’nın bu hususta “buyuruldu” verdiği; fakat bunun gerçekten Nusayrîlerin eski batıl inanışlarını terk etmelerinden kaynaklanmadığı, Antakya’daki Sünniler arasında bir nefrete ve münakaşaya ve hatta şikâyete sebep olduğu hatırlatılarak Nusayrîlerin bu isteğinin hakikaten mahzurlu olup olmadığını bildirilmesi istenmiştir (BA, BEO.AYN.D, 867:138).

3 Mesela, Nusayrîler hakkında üç ciltlik eser yazan Frederick Walpole, eserin son cildinde uzunca bahsettiği Nusayrîler hakkında aynen, “*Umumiyetle Fellahin diye adlandırılan Nusayrîler (The Ansayrii; or, as they are generally called, Fellahin)*” ifadelerini kullanır (Walpole, 1851/III:334-362). Bölgede elli üç yıl çalışan Amerikan Misyoneri H. Harris Jessup da, Nusayrîleri anlatırken sürekli “*Fellah*” ve “*Fellahin*” kelimesini kullanır (Jessup, 1910/II:255 vd.).

Halep Valisine yazılan 19 Mart 1870 (16 Zilhicce 1286) tarihli bir başka yazıdan anlaşılıyor ki Halep Valisi durumun esasında söylendiği kadar mahzurlu olmadığını ve hatta bunun devlet ve millet birliği bakımından faydası bulunduğunu bildirmiştir. Bu sebeple de Nusayrilerin Sünnilerle birlikte camilere gitmelerine itiraz eden Sünnilerin ileri gelenlerine durumun anlatılması istenmiştir. Çünkü Nusayrilerin Sünnilerle birlikte yaşamaları yerine başka mezheplere girmeleri daha tehlikeli olacaktı. Uzun yıllar yazılacak bu mesele sırasında verilen bazı özel bilgiler, gerçekten Nusayriler ile Osmanlı Devleti arasındaki “hukuki ilişkinin” hangi şekilde cereyan ettiğini ortaya koymaktadır. Sadrazamlıktan Halep Valiliğine yazılan 19 Mart 1870 tarihli yazıda aynen şu ifadeler yer almaktadır:

“Devlet-i ‘Aliyye her dürlü tekâlif ve mu‘amelât-ı dîniyyesinde tâ‘ife-i merkûmeyi şimdîye kadar İslâm’dan ayrı tutmayarak haklarında Ehl-i İslâm mu‘âmelesi icrâ itmekte bulunduğu na mebni bunları da‘vâ-yı İslâmiyet’de bulunduracak ahâlî-i İslâmiyye ile umûr-ı dîniyyede ittifâk ve ittihâd hâsıl idecek tedâbirin ittihâzı” lazımdır (BA, BEO.AYN.D, 867:141).

Bu ifadelere göre Osmanlı Devleti, bütün resmi işlerinde Nusayrileri “Müslüman” olarak görmekte ve Müslümanlara nasıl muamele ediliyorsa onlara da aynı şekilde muamele edilmektedir. Osmanlı Arşivinde bulunan ve hâlâ büyük bir kısmı tasnif edilmemiş olan nüfus defterleri, aslında bu gibi meselelerde başlıca kaynaklardan biridir. Antakya ve İskenderun’un nüfus defterleri de muhtemelen tasnif edilmemiş bu defterlerin arasındadır. Fakat elde bulunan nadir defterlerden 1855 yılına ait bir Antakya Sancağı nüfus defteri bu bakımdan kıymetlidir. Defter, Halep Vilayetinin Antakya Sancağına bağlı kaza ve nahiyelerde bulunan Müslümanların durumunu bildirir bir defter olmakla birlikte, yarım kalmış bir yazımın sonradan yapılan ilave yazımıdır. Bu defterde Halep Vilayeti Valisi, Nüfus Nazırı ve diğer vazifelilerin mühürleri vardır. Defterin tanıtımında; “Halep vilayetine tabi Antakya livasının Müslüman ahalsinin doğum ve ölüm ve yazılmamış nüfusunu bildirir dört aylık yoklama defteridir.” denilmektedir. 13 Ocak 1855-12 Mayıs 1855 (1 Kânunisani 1270-30 Nisan 1271) tarihleri arasında ait bu dört aylık yoklama defteri, Osmanlı Devletinin Nusayrileri, “Nusayrı” adıyla ayırıp “Müslüman” hanesine yazdığını gösterir -en az- bir kayıttır. Bu ek yazımda, Antakya şehrinin iki mahallesi “Fellâh Mahallesi” şeklinde ayrıca yazılmıştır. Bu mahalleler; “Mahalle-i Kanavât-ı Fellâh” ve “Mahalle-i Mahsen-i Fellâh”⁴ adlarıyla yazılmışlardır (BA, ML.CRD, 1700:3). Antakya’ya bağlı “Karye-i Yaktu (Yaktu köyü”nün hisasına “Nusayrı” diye bir not düşülmüş ve burada yaşayan kimselerin tamamının “bağçevân (bahçıvan)” olduğu belirtilmiştir (BA, ML.CRD, 1700:5). Karamurt nahiyesine tabii “Dersuniye Köyü de Nusayrı”dır ve burada yazılan kişilerin mesleği “bağçevan (bahçıvan)”dır (BA, ML.CRD, 1700:6). Karamurt Nahiyesine bağlı “Fellit Köyü Nusayrı” diye yazılıp yazımı yapılanların mesleği “bağçevân (bahçıvan)” olarak işlenmiştir (BA, ML.CRD, 1700:6). “Halisiye köyü de Nusayrı” yazılmış ve tanıtımı yapılan kişilerin “bağçevân (bahçıvan)” oldukları belirtilmiştir (BA, ML.CRD, 1700:6).

4 Yüzyılın sonlarına doğru yayımlanmış Halep Vilayeti Salnamelerinde, 1855 yılında tutulmuş bu defterde “Fellâh” diye yazılı olan mahalleler, “Arap” şeklinde kaydedilmiştir. Yani, “Mahsen-i Arab”, “Kanavat-ı Arab” ve “Sarı Mahmud-ı Arab” diye yazılmışlardır (HS/1321:312). Demek ki vaktiyle “Fellâh” denilen Nusayriler, zamanla Antakya’da “Arap” olarak anılmaya başlanmıştır.

Antakya'ya bağlı Süveydiye nahiyesinin "Levşiye köyü de Nusayrı"dir ve tanıtılan kimselerden mesleği yazılanların tamamının "çiftçi" oldukları kayıtlıdır (BA, ML.CRD, 1700:8). Bu defterden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, Nusayrileri "Müslüman" olarak yazmakla birlikte, "Nusayrı" diye de ayrı bir hatırlama kaydı koydurtmuştur.

1870 yılı içinde yine Halep Valisine yazılan benzer yazılarda hemen aynı hususlar tekrar edilerek Nusayrilere gösterilen mahalli tepkinin önüne geçilmesi ve bilhassa Antakya şehrinin ileri gelen ve sözü geçenlerine bu durumun faydalarının anlatılması istenmiştir. Hatta meseleyi vali ile görüşmek ve bir çözüm yolu bulmak amacıyla Antakya Kaymakamı Halep'e gitmiş, Halep Müftüsü Bahaeddin Efendi de Antakya'ya gönderilmişti (BA, BEO.AYN.D, 867:144). Bu görüşmelerden sonra vali, kaymakam ve müftünün meseleyi çözüme kavuşturacak bir çalışma üzerinde anlaştıkları görülmektedir. Buna göre, şimdilik Nusayrilerin yaşadıkları mahallelerde birer cami ve mektep inşa edilerek buralarda imam, vâiz ve hoca gibi hizmetlilerin görevlendirilmesi uygun olacaktı. Bu işler için gerekli parasal kaynak da gösterilen bu çalışmanın amacı, Sünnilerle Nusayrileri birlikte camilerde görmek, birlikte okutmak ve eğitmektir (BA, BEO.AYN.D, 867:149).

Bu çalışma ve ısrarlara rağmen Antakya'da istenen sonucun alınmadığı anlaşılıyor. Zira Halep Valiliğine yazılan 28 Temmuz 1870 (28 Rebiülahir 1287) tarihli bir yazıda, Nusayrilerin hâlâ aynı muameleye uğradıkları ve bundan dolayı şikâyet ettikleri belirtilerek; bu halin devamı doğru ise "yolsuz görüldüğünden bir daha te'kide hâcet bırakılmayarak" meselenin hali istenmişti. Valiye açıkça ifade edilen husus, Nusayrilerin camilere sokulmaması meselesinde bir daha hatırlatmaya yer bırakılmayacak şekilde bu işin bitirilmesi idi (BA, BEO.AYN.D, 867:156).

Aynı mesele 1871 yılında tekrar Nusayriler tarafından dile getirilmiş ve yeni bir teklifte bulunmuştur. Teklifi yapanlar Antakya'ya bağlı Cilliyeye köyünde ikamet eden ve belgede "Ensâri Kabilesi" diye tanıtılan Nusayrilerdir. Cilliyeliler, hâlâ camilere alınmadıklarından şikâyetle; kendilerinin, kendi seçtikleri "Şeyh İbrahim" tarafından temsil edilmesine izin verilmesini ve kendilerine mahsus üç cami yapılarak idarelerinin ayrılmasını istemişlerdi. Mesele üzerine Halep Valiliğine yazılan 25 Temmuz 1871 (7 Cemaziyelevvel 1288/13 Temmuz 1287) tarihli yazıda şöyle denmekteydi:

"Mezâhib-i İslâmiyyece bunlarda ba'zı mertebe mübâyenet var ise de kendülerinin hal-i İslâmiyyet'de bulunmaları gittikçe ıslâh-ı nefâis idebilmeleri ümidiyle berâber devletce 'ale'l-husus oraların ehemmiyet-i ma'lûmesince fevâ'id-i 'adîdeyi mücib olarak hal-i cehaletlerinin tevlid eylediği ba'zı nekâys üzerine ahali-i sâ'ire-i Müslime tarafından külliyyen nazar-ı bigâneği ile görülüb cevâmi'-i şerîfeye kabûl olunmayarak İslamiyet'den soğutulması ve betahsis tefrik-i idâreleri hakkında olan istid'âlarının tervici halen ve maslahaten" caiz olamaz (BA, BEO.AYN.D, 867:190).

Valiye hatırlatılan husus, Nusayriler ile Sünniler arasında bazı "aykırı (mübâyenet)" şeylerin olduğu, fakat bunların İslam dairesi dışında tutulamayacağı ve bunun için lazım gelen tedbir-

lerin alınması idi. Diğer yandan hemen her belgede, bu bölgenin gayet mühim bir coğrafya olduğu ve meseleye bu bakımdan ayrıca çözüm bulunması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Mevcut belgelere göre Nusayriler ile alakalı bu mesele uzun zaman gündeme gelmemiş görünmektedir. Fakat 1892 yılından itibaren sürekli yazışma ve meselenin halli yolunda gözle görülür işler yapılmaya başlandığı takip edilmektedir.

1892 yılı başlarında Halep Valisi, Antakya ve İskenderun Nusayrilerinin cami ve mescitlere sokulmamasından şikâyet etmeleri üzerine meseleye eğilmiş, diğer yandan Antakya'nın mahallî ulemasının da olumsuz tepkileriyle karşılaşmıştı. Hem Nusayrilerin hem de yerli ulemanın dilekçeleriyle birlikte kendi düşüncesini de Bâbiâli'ye ileten Halep Valisinin yazıları Şura-yı Devlet'in Dâhiliye Dairesinde değerlendirildi. Gelen yazılara göre; Nusayriler Sünnilerle birlikte cami ve mescitlere gitmek istemekte ısrarlıydılar. Fakat, diğerlerinin iddiası ise; Nusayrilerin asıl amacı "mahkeme-i şer'iyede şehâdetlerinin 'adem-i kabûli hakkında öteden beri câri olan usûlün kaldırılması ve ahalî-i Müslimeden görmekte oldukları hakâretlerin" önüne geçilmesidir. Demek ki Nusayrilerin şahitlikleri mahkemelerde kabul edilmemektedir.

Mahallî ulemanın ortaya koyduğu gerekçeler birçok bakımdan dikkate değerdir. Onlara göre; "Nusayrilerin bu arzuları vicdânî olmayub kabûl-i şehâdet mes'elesinden sonra yine eski hallerinde kalarak cevâmî'e girmemeleri ve kabûl-i şehâdetleri halinde ise çünkü Antakya ahalisinin 'umûmen emlâk ve bağçeleri icâr sûretiyle ve işçilik sıfatıyla Nusayrilerin ellerinde olmak hasebiyle kendi tâ'ifelerinden şâhid tedârikiyle iddi'â-yı mülkiyete kıyâm itmeleri muhtemel olarak bu sûretin ahalice dâ'î-i mahzûr olacağı" aşîkâr idi.

Antakyalıların çekincelerinin ikinci kısmı, aslında Antakyalı Nusayrilerin ekonomik ve sosyal konumunu ortaya koyan önemli bir bilgidir. Antakyalı emlak ve bağ sahipleri, kiracı ve işçi olarak bağ, bahçe ve tarlalarında çalıştırdıkları Nusayrilerin Sünniliklerinin kabul edilmesi hâlinde, kendi aralarından şahit tutarak mal ve mülklerine el koyabileceklerini muhtemel görmektedirler. Hatta bu söylentiler üzerine Antakya'da camiye girmek isteyen Nusayrilerden bazıları yaralanmış ve durum kaymakam tarafından valiliğe bildirilmişti. Yapılan araştırmalara göre Nusayriler yirmi beş yıldır sürekli aynı yolda dilekçe vermektedirler. Bu sebeple yaşadıkları köylerde cami, mescit ve çocukları için de mektepler yapılması gerekmektedir. Bu işlerin yerine getirilmesi sırasında halktan da imkânları oranında yardım alınacak, en azından taş ve sair malzemeyi ahali temin edecekti. Vali, Antakya ve İskenderun'da yapılacak bu işler için on bir köy tespit etmiş ve nüfuslarıyla birlikte bunları yollamıştı. Sözü edilen inşaatın toplamı 194.800 kuruş tutmaktaydı.

Planda Antakya şehrinde sadece iki mektep inşa edilecek ve bu mekteplere "mezhepçe münasip" hoca, imam, müfettiş ve muallimlerin tayin olması sağlanacaktı. Çünkü "Nusayrilerin hemen kâffesi 'akâ'id-i ibtidâ'iyeye-i İslâmiyyeyi hal-i sabâvetinde telakkî iderek o yolda terbiye olunmamış ve i'tikâdât-ı âbâ vü ecdâd ile ülfet idüb o fikr-i bâtılı almış olduklarına ve menâfi'-i şahsiyyelerini te'mîn iden ba'zı Nusayrî Şeyhleri bunları dîn ve mezhep nâmına bir-

takım hayâlât ile iğfal” etmekteydiler. Yani, Nusayrî çocukları küçük yaştan itibaren dini kuralları anne ve babalarından öğreniyor, Nusayrî şeyhleri de bunlara din namına hayalden ibaret şeyler öğretiyorlardı.

Diğer yandan meselenin bu kadar yaygınlaşmasına sebep olan Antakya Kazası Müftüsü Abdülkadir Efendî'nin azli istenmiştir. Bununla birlikte, “Şeyh” denilen ve Nusayrîler arasında fesada yol açanlardan bazılarının da vilayet içinde sürgün edilmesi de tedbir olarak teklif edilmişti. Gelen yazılar arasında mahallî ulemanın iddia ettiği hususlar Şeyhülislamlık makamından sorulmuş, alınan cevapta da mahallî ulemanın dediği gibi ise Nusayrîlerin “küfürlerinde aslâ şek ve şübhe olmadığından bu sûrette tâ'ife-i mezbûreden küfri mücib mu'tekidât-ı bâtila ve mezheb-i kâsîde-i Nusayriyyeden tövbe ve rücû' ve şeref-i İslâmiyyet ile teşerrüf iderek Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at Mezhebi üzere mu'tekid olanların tövbe ve İslamları makbûl olmağla telkinât-ı İslamiyye ve dîniyye bi'l-icrâ küfr ü dalâlden tahlis-i giribân ve şeref-i İslam ile vâsıl-ı 'ismet ve emân olacaklarından ferâ'iz-i dîniyyelerini îfâ itmek üzere cevâmî-i şerîfeye duhûllerine müsâ'ade” edilmesinin meşru olduğu bildirilmiştir.

Yerli ulema denilen kimselerin Nusayrîleri hangi hususlarda hangi gerekçelerle “kâfir” olmakla suçladıkları açık değil ise de; Nusayrîlerin inançlarının “kendi aralarında” olduğu hususuna değinilmektedir. Valilik ve diğer makamlardan gelen yazıların değerlendirildiği Şurayı Devlet'te ise, söylenenlerin aksine bir tutum sergilenmişti. Bundan sonraki hemen her yazımda uzun uzun tekrarlanacak olan bu karar aynen şöyledir:

“Nusayrîlerin cevâmî-i şerîfeye kabûl olunmaması zâten muvâfık-ı maslahat olmayub çünkü tahkik olduğu vechile tâ'ife-i merkûme dâ'imâ da'vâ-yı İslâmiyyet'de bulunarak 'ulûm ve âdâb-ı İslamiyyeye ri'âyet ve tilâvet-i Kur'ân ile îrâd-ı şehâdet itmekde buldukları ve zâhirde bir sûretle î'lân-ı küfr itmedikleri halde öyle kendi aralarına mahsus olan ve hiç kimseye gösterüb sezdirmedikleri cihetle hakikatının ne merkezde idüğü bilinmeyen âyin ve 'akidelerinden dolayı bunların şer'an câmi'e konmaması icâb itmeyeceği gibi bu sûret merkûmları bilâhîre bir diyânet-i mahsûsa dâ'iyyesine düşürerek taklil ve tefrika-i nüfûs-ı İslamiyye'ye sebebiyet virebilmek i'tibârıyla siyâseten dahi mehâzîr-i 'azimeyi istilzâm ideceğinden merkûmların velev takiyye olsun gösterdikleri evzâ-ı İslâmiyyenin reddinden ziyâde hakikate tahavvülünü icâb idecek nesâyih ve terğîbât ile 'akâyid-i batıniyyelerinden vazgeçirmeğe çalışılması lâzım ve şimdi ise kendüleri izhâr-ı hakikatle ahvâl-i sâbıkalarından tâ'ib ve nâdim olduğına nazaran cevâmî'e kabûlleri için aslâ tereddüde mahall olmayub tasarruf-ı emlâk hakkında vukû' melhûz olan şehâdetlerinden korkulan mazarrâta ise icâbât-ı şer'iyye meydân virmeyerek sâye-i şâhânedede herkesin hukûk-ı mehâkimin taht-ı zimânında bulunduğu binâen hemân istenilen mekâtib ve cevâmî'in inşâ ve te'sîsi ve terakkî-i İslâmiyyetleri esbâbının istihsâl ve icrâsıyla berâber işin içinde istisârı melhûz olan bir ihtimâl-i siyâsinin gözedilmesi de muktezidir. Zirâ tâ'ife-i merkûme için ayrıca câmi' ve mektebler yapılması kendülerinin meslek ve marzileri vechile zeyy-i İslâm'da olarak istihsâl-i kavmiyyetleri ile berâber cemâ'at-ı İslâmiyyenin de nusretini teşdid iderek şimdiye kadar melhûzât-ı muhtefiyye halinde dönüb giden bir mu'âmelenin 'aleniyetine sebep olacağı cihetle muvâfık-ı hal ola-

mayacağından zâten cevâmi' ve mekâtib-i İslamiyyesi bulunan kurâ ve kasabâtda Nusayriler için başkaca câmi' ve mekteb yapılmayub ahalisi sırf Nusayrîden 'ibâret olan köylere de icâbı ve münâsibi üzere muhâcirler yerleştirilerek cevâmi' ve mekâtibe muhteliten devâm itdirilmesiyle herhâlde Nusayrî Câmî'i Nusayrî Mektebi nâmıyla bir şey yapılmamak üzere kadîmen mevcûd olub da bu vesîle ile tevsî' ve tâ'mîr olunacak ve hiç olmayub da müceddeden inşa kılınacak câmi' ve mektebler için üç yüz sekiz senesi muvâzenesine yüz elli bin gurusu konarak bu ve i'âne-i ahali ile vukû bulacak sarfiyât 'ale'l-usûl keşf itdirilüb onlarla i'ânât-ı vâkı'anın zîri mazbatalı defterlerinin irsâl ve isrâ ve halen cevâmi'-i şerîfeye devâm itmek isteyenlere kat'ıyyen mûmâna'at olunmaması hakkında icâb idenlere tenbihât-ı ekide"de bulunması kararlaştırılmıştır.

Şura-yı Devlet'te 2 Ocak 1892 (1 Cemaziyelahir 1309/21 Kânunievvel 1307) tarihinde verilen bu kararın özü; camiye gitmek isteyen herkesin rahatça gidebileceği, kimsenin buna mani olamayacağı; bu meyanda "takiyye bile yapsalar" Müslüman olduklarını söyleyen Nusayrîlerin de asla engellenemeyeceği idi. Yapılacak mektep ve camiler için 1902 (1308 mâli yılı) yılı bütçesine 150.000 kuruş konarak ilk keşiflerinin icra edilmesi istendi. Ayrıca, Antakya Müftüsünün azli ve Nusayrî Şeyhlerinden bazılarının sürgün edilmesi fikri ile "Nusayrî Camisi" veya "Nusayrî Mektebi" gibi ayrı ayrı yerlerin inşası uygun bulunmamıştı.

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesinin bu kararı Meclis-i Mahsus'ta da görüşüldü ve orada alınan kararların tamamı aynı doğrultuda kabul edildi. İlaveten yapılması istenen cami ve mektepler için de, daha evvel Lazkiye'de yapıldığı gibi bir yolun izlenmesi ve mekteplerin bir an önce inşa edilmesi karara bağlandı. Bunun için de Şura-yı Devlet kararı doğrultusunda işlemlerin başlatılması istendi. Meclis-i Mahsus kararında dikkate değer diğer bir husus ise, Nusayrîlerin bu isteklerinin kabul edilerek bunun Mahkeme Sicillerine de yazılması idi. Meclis-i Mahsus'ta 16 Mayıs 1892 (18 Şevval 1309/ 3 Mayıs 1308) tarihinde alınan bu karar, aynı gün Sultan II. Abdülhamid'e sunuldu. II. Abdülhamid ise, Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Süreyya Paşa aracılığıyla sadrazama aynı gün "sözlü emir" vererek gerekenlerin yapılmasını istedi (BOA, İ.MMS:130/5563).

II. Abdülhamid'in bu emri bundan sonraki bütün yazışmaların atıf noktası oldu ve her yazışmada tekrar edildi. Yukarıda sözü edilen meselelerin merkezdeki yazışmalarından sonra, Dâhiliye Nezaretinden Halep Valiliğine yazılan 8 Haziran 1892 (12 Zilkade 1309/26 Mayıs 1308) tarihli yazıda, aynı hususlar tekrar edilerek şöyle denmekteydi: "Nusayrîlerin cevâmi'-i şerîfeye kabûl olunmaması zâten muvâfık-ı maslahat olmayub çünkü tahkik olunduğu vechile dâ'imâ da'vâ-yı İslâmiyyet'de bulunarak 'ulûm ve âdâb-ı İslâmiyye'ye ri'âyet ve tilâvet-i Kur'ân ile irâd-ı şehâdet itmekte buldukları ve zâhirde bu sûretle i'lân-ı küfr itmedikleri halde öyle kendi aralarına mahsûs olan ve hiç kimseye gösterüb sezdirmedikleri cihetle hakikatının ne merkezde idüğü bilinmeyen âyin ve 'akîdelerinden dolayı bunların şer'an câmi'e konmaması icâb itmeyeceği gibi bu sûret merkûmları bilâhîre bir diyânet-i mahsûsa dâ'iyyesine düşürerek taklil ve tefrika-i nüfûs-i İslâmiyye'ye sebebiyet virebilmek i'tibârıyla siyâseten dahi mehâzir-i 'azîmeyi istilzâm ideceğinden ve şu kadar ki tâ'ife-i merkûme için

ayruca câmi' ve mektebler yapılması kendülerinin meslek ve marzileri vechile zeyy-i İslam'da olarak istihsâl-i kavmiyyetleri ilerüde cemâat-i İslamiyye'nin de nefretini teşdîd iderek şim-diye kadar melhûzât-ı mahfiyye halinde dönüb giden bir mu'âmelenin 'aleniiyyetine sebep olacağı cihetle muvâfık-ı hal olamayacağından zâten cevâmî' ve mekâtib-i İslamiyyesi bulunan kurâ ve kasabâtda Nusayriler için başkaca câmi' ve mekteb yapılmayub ahalisi mekâtibe muhteliten devâm itdirilmesiyle her halde Nusayrî Câmî'i Nusayrî Mektebi" adıyla birşey yapılmaması lazım gelmektedir.

Bu ifadeler yukarıdaki belgede ifade edilen hususların aynıını içermekle birlikte, Dâhiliye Nezaretinin Halep Valiliğine hem tavsiyesi hem de emridir. Dikkat çekilen husus ise; kimsenin "gizli olduğu söylenen inançlar sebebiyle suçlanamayacağı" ve Nusayriler için ayrıca dinî ve eğitim yapılan mekânların inşa edilemeyeceğidir. Yine yukarıdaki belgede geçen kararlar Halep Valisine iletilerek, inşası lazım gelen cami ve mektepler hususunda elinden geleni yapması istenmişti (BOA, DH.MKT:1958/80).

Aynı husus, 28 Ağustos 1892 (4 Safer 1310/15 Ağustos 1308) tarihinde Dâhiliye Nezaretince sadrazama da iletilmiş, Halep Valisinin vilayeti dolaşırken Antakya'ya da uğradığı, hâlâ Nusayrilere engel olunduğu; buna rağmen Nusayrilerin otuz - kırk senedir bu meselede ısrar ettikleri, fakat Antakya ahalisinin buna engel olduğu ve bir an önce inşası istenen mektep ve camilerin yapılması gereği tekrar hatırlatılmıştı (BOA, DH.MKT:1993/3). Bu yıllardaki yazışmalarda en önemli mesele yapılması istenen mekteplerin bir an önce inşası ve hizmete açılmasıdır. Nitekim 12 Eylül 1892 (19 Safer 1310/ 31Ağustos 1308) tarihinde Maarif Nezaretinden Halep Valiliğine yazılan yazıda, Antakya ve İskenderun kazalarındaki Nusayriler için inşa edilecek mekteplerin masrafı ve bu mekteplere gerekli olan kitap ve risalelerin masrafının karşılanması bakımından ilgili kazaların maarif hisselerinin oralara bırakılmasının kararlaştırıldığı bildirilmişti. Diğer yandan bu mekteplerde kaç muallim istihdam edileceği, bunların masrafının ne miktar olacağı ve mekteplerin neye mal olacağını bildirilmesi de istenmişti (BA, MF.MKT:150/12).

Bu tarihlerde görüşülen mektep inşası meselesi 1893 yılı Ocak ayında daha da hızlandırıldı ve Sultan II. Abdülhamid'in emrine atıfta bulunularak işe başlanması istendi. Artık bu yıllarda bütün Osmanlı bürokrat ve kurumları Sultan II. Abdülhamid'in emrinin yerine getirilmesi için uğraşüyor, sultanın emrinin "tedricen" uygulanması için çalışıyordu. Hatta bu mesele en yüksek seviyede ele alınmış ve Meclis-i Vükelâ'da da bu yolda görüş bildirilmişti. Bu kararlar, Nusayrilerin Sünniler ile camilere girebilmeleri ve Nusayrî çocukları için büyük denilebilecek üç köyde mektepler yapılmasıydı. Ancak belgelerde üzerinde durulan meselelerden biri de, "bazı cahillerin" Sultan'ın emrine rağmen hâlâ bu işin halline itiraz etmeleriydi (BA, MV:73/38; BA, BEO:142/10630). Aynı meselelerin tekrar hatırlatılarak gereğinin yerine getirilmesi hususu, 5 Şubat 1893 (18 Recep 1310) tarihli bir yazı ile Dâhiliye Nezaretinden Halep Valisine bildirilmişti. Sürekli tekrarlanan husus ise, Nusayrî çocukları için mektepler yapılması ve bunlara doğru dinî bilgi verilmesinin bir an önce sağlanmasıydı (BA, DH.MKT:2049/13). Hatta yapılacak mekteplerle alakalı meseleleri görüşmek üzere Halep Vilayeti Maarif Müdürü İstanbul'a gitmişti (BA, MF.MKT:174/32).

Halep Maarif Müdürü Antakya ve İskenderun'da incelemelerde bulunarak Nusayrî çocukları için yapılacak mekteplerle birlikte genel eğitim meselelerini de gündeme getirdi. Başta Antakya şehri olmak üzere İskenderun kazasıyla birlikte 11 köyde yapılması düşünülen mektep ve camiler, buralara yollanacak kitap ve risalelerin masrafı için ilgili kazaların maarif hisselelerinin oralara bırakılması Sadrazamlıktan Halep Valiliğine bildirilmişti. Halep Valiliğinden gelen 23 Haziran 1893 (8 Zilhicce 1310) tarihli yazıya göre; Antakya ve İskenderun kazalarının Nusayrî köylerinde inşa edilecek iptidai mekteplerinin yerlerinin belirlenmesi için Maarif Müdürü mahalli heyetle birlikte bölgeye gönderilmiş ve mahalli heyetin de katıldığı kararlarla mektep yerleri belirlenmişti. Bu karar üzerine Maarif Müdürü, mühendis muavini ve bir de mimar yanına alarak köylere gitmiş ve yapılacak keşif defterleriyle haritaları hazırlanmıştı. Bu defter ve haritalara göre; Antakya kazasında 31 ve İskenderun kazasında da 7 olmak üzere toplam 38 iptidai mektebinin inşası kararlaştırılmıştı. Bu mekteplerin tahmini inşa masrafı ise 216.000 kuruş idi. Diğer yandan mekteplerde çalıştırılacak muallimlere aylık 200'er kuruştan yılda toplam 90.200 kuruş da maaş masrafı çıkıyordu ki bu hesaba göre her bir mektebe bir muallim atanması planlanmış demektir. Bu mekteplere yaklaşık 800 öğrenci (şâkird) devam edeceği varsayılarak, bunlara lazım olan kitap ve risaleler de ayrıca hesaplanacaktı. Alınan bu kararlar Halep Vilayeti İdare Meclisinden geçirilerek bakanlığa bildirilmişti.

Keza Halep Valiliğinden gelen iki ayrı yazıda Antakya ve İskenderun kazalarında bulunan rüştiye mekteplerinin iyi durumda olmadığı, yıkılacak hâle geldikleri ve eski tarzda yapıldıkları da dikkate alınarak yeniden inşa edilmelerinin gereği bildirilmişti. Bunlardan Antakya rüştiyesinin 46.170, İskenderun rüştiyesinin de 59.000 kuruş masrafla inşa edileceği yapılan keşiflerinden anlaşılıyordu. Bu meyanda halktan Antakya rüştiyesi için 21.000 ve İskenderun rüştiyesi için 40.000 kuruş nakdi yardım toplanabilecekti. Geriye kalan Antakya rüştiyesi keşif masrafından 25.000 ve İskenderun rüştiyesi masrafından 19.000 kuruşun mahallerinden toplanamayacağı, bu sebeple söz konusu masrafların Maarif Sandığından karşılanarak bu mekteplerin inşasına izin verilmesi istendi.

Mesele, Maarif Muhasebe Meclisi'ne havale edilerek görüş alındı. Muhasebe Meclisi, Halep vilayetine ait bu masrafı vilayetin maarif gelirlerinin karşılamadığı, masrafın Maarif Sandığından karşılanması durumunda ise İstanbul'un hissesine dokunulacağı gerekçesiyle yeni bir öneride bulundu. Bu öneriye göre; gerek Antakya ve İskenderun rüştiyelerinin inşaat masrafı gerekse yapılması istenen 38 iptidai mektebinin masrafı kısılabılır durumdadır. Şöyle ki, bu 38 mektebin yerine 20'si Antakya'da ve 5'i İskenderun'da olmak üzere toplam 25 iptidai mektebinin açılmasıyla yetinilecekti. Bu mekteplerin her biri de Lazkiye Sancağındaki Nusayrî çocukları için evvelce yapılan mektepler gibi 4.000'er kuruşa inşa edilebilirdi ve bu husus izinli olarak İstanbul'da bulunan Halep Vilayeti Maarif Müdürü tarafından ifade edilmişti.

Bu hesaba göre de 25 mektep için 100.000, Antakya rüştiye mektebinin inşasına 20.000 ve İskenderun rüştiyesi için de 15.000 kuruş olmak üzere toplam 135.000 kuruşla söz konusu mektepler yapılabilecekti. Bu masraf ise, Halep vilayetinin 1890 (mali 1306) yılbaşına kadar geçmiş senelere ait maarif hissesinden mal sandıklarında birikmiş olan 3.636.842 kuru-

şun Maarif Nezaretinin 1893 yılı inşaat bütçesine ilavesiyle karşılanacak, 25 iptidai mektebinin muallimlerine aylık 180'er kuruştan yıllık 54.000 kuruş tutan masraf taşra mektepleri mevkufat kaleminden, iptidai mektepleri programı gereğince söz konusu okullarda okutulacak kitap ve risaleler de Maarif Nezareti kitap ambarında olanlar oradan bulunmayanlar ise bakanlıkça satın alınarak mekteplere yollanacaktı. Maarif Nazırı 28 Eylül 1893 (17 Rebiülevvel 1310) tarihinde durumu sadrazama bildirerek bu işler için olur emrini istedi (BA, MF.MKT:181/109). Bundan hemen sonra mesele Meclis-i Vükela'da görüşüldü ve 9 Ekim 1893 (28 Rebiülevvel 1311) tarihinde olumlu karar çıktı (BA, MV:76/93).

Bu kararlara rağmen Nusayrîlerle Sünnilerin birdenbire aynı camilere gitmelerinin mahsuru olduğu anlaşılıyordu. Bu sebeple de Antakya'da Nusayrîlerin yaşadığı üç büyük köyde birer mektep ve mescit yapılması karara bağlandı. Söz konusu mahzuru 16 Nisan 1893 (29 Ramazan 1310/3 Nisan 1309) tarihli bir yazı ile Dâhiliye Nezaretine bildiren Halep Valisi, hem Nusayrîler hem de bölge hakkında önemli bilgiler vermekteydi:

“Arz ve beyândan âzâde olduğu üzere Nusayrî tâ'ifesi Hristiyan olmayub Yemen vilâyetinin Cebel kısmında bulunan Zeydiyyü'l-mezheb ahalisi gibi bir fırka olarak da'vâ-yı İslâmiyyetde bulunmakla berâber bunlardan kur'a-i şer'îyye ile efrâd alınarak silk-i celîl-i feyz-delîl-i 'askeride bi'l-istihdâm haklarında Ehl-i İslâm mu'âmelesi olunmakta ve kendüleri de o iddî'ada bulunmakta oldukları halde da'vâ-yı İslâmiyyetleri kabûl ve tasdik idilmeyerek tefrik-i mezheb yolunda ayrıca câmi' ve mescid inşâ itdirüb cem'îyyet-i İslâmiyye miyânından ayrılmaları siyâseten muvâfık-ı hikmet olmayacağı gibi 'an-ceddin Hristiyan olub da kabûl-i İslâmiyyet iden bir şahsın bâtinen âmâl ve efkârı neden 'ibâret olduğunun tedkikine girişilmeksizin telkîn-i dîn ile kabûl-i İslâmiyyeti ve istediği câmi' ve mescide duhûlde serbest ve muhtâr olması hakkındaki kâ'ide-i şer'îyyeye tatbiken dahi bunlar sahihan Hristiyan olsalar bile bu sûretle redd-i müdde'aları gayr-i câ'iz görüldüğüne ve tahrîrât-ı nezâretpenâhilerinde gösterildiği vechile tâ'ife-i merkûmenin câmi' ve mesâcide kabûllerinde ba'zı cehele tarafından hilâf-ı rızâ-yı 'âlî hareket vukû'ü ihtimâlinin 'arz ve iş'âr idilmesi Antakya ahalisinden birkaç menfa'atperestânın ya'nî Nusayrî tâ'ifesini 'abd-i memlûk hükmünde taht-ı esâretine alub istediği gibi istihdâm itmekde olan kesânın tazyikât ve tertibâtlarından ileri gelüb yoksa bunların istihdâm ve istid'âları vechile def'aten câmi' ve mesâcide kabûllerinden dolayı sâye-i şevketvâye-i hilâfetpenâhîde muhalif-i rızâ-yı 'âlî bir gûne ahvâl vukû'ü mümkün olmadığı gibi şâyed o yolda ilkâ-yı mefseted melhûz olsa bile bu da yine birkaç kişinin teşvikâtı ile vukû' bulacağına mebnî kâ'ide-i ihtiyâta ri'âyeten mahall-i mezkûra yetmiş seksen neferden 'ibâret bir kuvve-i askerîyye irsâl olunarak ve eşhâs-ı merkûmeden de birkaçı merkez-i vilâyete celb kılınarak erkân-ı vilâyetten gönderilecek bir me'mûr-ı mahsûs ma'rifetiyle irâde-i seniyye-i Hilâfetpenâhî dâ'iresinde ifâ-yı mu'âmeleye müsâra'at olunması halen ve maslahaten muvâfık görünmektedir. Çünkü tâ'ife-i merkûmenin Protestan mezhebine duhûlleri hakkında İngilizler tarafından müttemâdiyen teşvikât ve terğîbât-ı mü'essire icrâ olunmakta olmasına mebnî şâyed bu vechile tefrik-i cem'îyyet ve 'ibâdet mes'elesinin mevki-i fi'lî ve icrâyâ vaz'ından dolayı Protestan mezhebini kabûl iderek himâye-i ecnebiyyeye geçecek ve yâhûd mâdem ki İslâmiyyetleri tasdik olunmuyor milel-i gayr-i müsleme gibi bedelât-ı askerîyye i'tâsıyla

kur'adan istisnâ idilmek gibi bir teşebbüs ve istid'âya kıyâm idecek olurlar ise o halde tahrîrât-ı 'aliyye-i âsafânelerinde dermeyân buyurulan mahzûr ve mazarrât daha ziyâde kesb-i ehemmiyet itmiş ve yüz elli bin nüfûsî câmi' bulunan bir kavim cem'iyet-i İslâmiyyeden tefrîk edilip Haleb Viâyetinde de Cebel-i Lübnân gibi bir 'ârıza vücûda getirilmiş olacağından esbâb-ı ma'rûzaya nazaran hükm-i irâde-i mekârim-âde-i hazret-i Hilâfetpenâhînin infâz ve icrâsı husûsuna müsâade-i celile-i nezâretpenâhîleri sezâvâr buyurulmak bâbında emr ü fermân" (BA, DH.MKT:31/9).

Bu yazının aynını aynı tarihle sadrazama yollayan Dâhiliye Nazırı da Halep Valisi ile aynı kanaatleri paylaşıyor ve meselenin halli için uğraşıyordu (BA, BEO: 294/21989). Biri bakan diğeri vali olan iki bürokrat da şu husus üzerinde özellikle duruyordu: Nusayrîler Hristiyan değil, tersine camilere Sünnilerle birlikte gitmek isteyen ve her seferinde bu isteklerini tekrarlayan vatandaşlardır. Hatta Hristiyan olsalar bile bu şekilde isteklerinin geri çevrilemeyeceği aşikârdır ve caiz de değildir. Kaldı ki atadan anadan Hristiyan olup da İslâm dinini kabul eden bir şahsın içindeki fikir ve emelinin ne olduğu araştırılıp soruşturulmaksızın kelime-i şehadet getirilerek Müslümanlığı kabul edilmekte ve istediği cami ve mescide gitmekte serbest bırakılmaktadır. Bu şeriat kuralına göre Nusayrîlerin kabul edilmemesi söz konusu dahi olmaz. Diğer yandan Nusayrîlerin Protestan mezhebine girmeleri için İngilizler sürekli bunları teşvik etmektedir. Şayet padişahın emri bir an evvel yerine getirilmez, bunlar Müslümanlardan ayrılır ve Protestan mezhebini kabul ederek ecnebi himayesine girerler ise, Müslümanlıkları kabul edilmediği için gayrimüslimler gibi askerlik bedeli vererek askere gitmek üzere bir teşebbüste bulunurlar ki, bundan doğacak sıkıntı daha çok önem kazanacak ve 150.000 nüfusluk bu kavim Müslümanlardan ayrılarak Halep vilayetinde de Cebel-i Lübnan gibi büyük bir sorun meydana getirilmiş olacaktır. Keza hem Halep Valisi hem de Dâhiliye Nazırına göre; Antakya'daki bu hal esasında Antakya ahalisinden bazı menfaatçi kimselerin baskı ve uydurmalarından kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu varlıklı kimseler Nusayrîleri "köle (abd-i memlûk)" olarak görmekte ve işlerinde kullanmaktaydılar (BA, BEO:294/21989; BA, DH.MKT:31/9).

Söz konusu meseleler sadrazam tarafından değerlendirildiği gibi Meclis-i Mahsus'ta da görüldü. Halep Valisi ile Dâhiliye Nazırının ifade ve hükümleri aynen tekrar edilerek, Nusayrîlere kimsenin müdahale etmemesi, mekteplerin inşası ve diğer gerekenlerin padişah emrine uygun olarak yerine getirilmesi tekrar kararlaştırıldı. Ancak, Halep Valisi ile Dâhiliye Nazırının dile getirdikleri gibi, Nusayrîlere ayrı cami ve mescit yapılmasının kabul edilemeyeceği, bunun Müslümanları ayırmak olacağı da ısrarla belirtilmişti. Bu çerçevede mesele hem Dâhiliye Nazırı hem de Halep Valisine yazıldı. Özellikle Halep Valisine yazılan 22 Ekim 1893 (11 Rebiülahir 1311/9 Teşrin-i Evvel 1309) tarihli yazıda, çok önceden çıkan padişah emrinin yerine getirilmesi hususunda gayret etmesi istendi (BA, BEO:294/21989; BA, DH.MKT:31/9).

Antakya ve İskenderun kazaları ile bağlı Nusayrî köylerinin başlıcalarında Nusayrî çocukları için mektepler yapılması kararlaştırılarak (BA, MF.MKT:181/109) Meclis-i Vükela'da da

kabul edildiği 9 Ekim 1893 (BA, MV: 76/93) tarihinden hemen sonra mesele tekrar bakanlar kurulunda görüşüldü. Yukarıda ayrıntılarıyla belirtilen mektepler ve buralarda istihdam edilecek muallim masrafları kitap vs. sağlanması hususları aynen Maarif Nezareti ile Meclis-i Mahsus'ta da görüşülerek uygun bulundu. Nihayet sadrazam tarafından 16 Ekim 1893 (5 Rebiülahir 1311/3 Teşrin-i Evvel 1309) tarihinde padişah II. Abdülhamid'in onayına sunuldu. Sultan II. Abdülhamid ise, 19 Ekim 1893 (8 Rebiülahir 1311/6 Teşrin-i Evvel 1309) tarihli "sözlü emri" ile gerekenlerin yapılmasını istedi. Bu kararın özünü tekrar etmek gerekirse; Antakya ve İskenderun kazalarında 38 mektep yerine Antakya kazası birimlerinde 20, İskenderun kazası birimlerinde 5 olmak toplam 25 iptidai mektebi yapılacak, ayrıca Antakya ve İskenderun rüştiye mektepleri de yeniden inşa edilecekti (BA, İ.MF:2-1311/R-1).

Buraya kadar alınan kararlar üzerine inşasına başlanması istenen ve başlanan mektep ve camilerle alakalı olarak, Maarif Nezaretinden Halep Valiliği ve Halep Maarif Müdürlüğüne 8 Kasım 1893 (9 Cemaziyelevvel 1311) tarihinde yazılan yazı ile bilgi verilmiş ve gereği üzerinde durulması istenmişti. Bu yazıda istenen şeyler ile daha evvel bahsi geçen hususlar birbirinin aynıydı ve Antakya ve İskenderun kazasında yapılacak mekteplerin inşası için gayret edilmesi isteniyordu (BA, MF.MKT:187/1).

Bir yandan mektep ve mescitlerin yapımı sürerken, diğer taraftan da buralara gerekli diğer malzemenin sağlanmasına başlanmıştı. Bu bakımdan mektep ve mescitlerde Nusayrî çocuklara okutulacak "İlm-i Hâl" kitapları önemliydi. Halep Maarif Müdürü Mehmet Tefvik Efendi, 5 Temmuz 1894 (1 Muharrem 1312/22 Haziran 1310) tarihinde Maarif Nezaretine yazdığı yazıda; bu mekteplerdeki eğitim dilinin Türkçe olacağı; fakat Antakya ve İskenderun kazalarındaki Nusayrî çocuklarının "Arapça konuşmaları" sebebiyle onlara arapça yazılmış "İlmihâl" kitapları gerektiğini, bunun için de merhum Mustafa Bey'in yazdığı "Telhîs", "Mülahasas" ve "Mufassal" adlı "İlmihâl risalelerinin" vilayetçe tercüme ve vilayet matbaasında basılmasını teklif etti. Ancak, Maarif Nezaretinden verilen 25 Eylül 1895 (24 Rebiülevvel 1312/13 Eylül 1310) tarihli cevapta, ilmihal bilgilerinin arapça okutulması mecburi olursa, teklif edilen risalelerin yerine eski Şam Müftüsü Hamza-zade Mahmut Efendi'nin Arapça ilmihalinin okutulmasının uygun olacağı bildirildi (BA, MF.MKT:228/28).

1896 yılı başları itibarıyla Antakya ve İskenderun'da 10 mescidin (daha doğrusu mektebin) yapımı tamamlanmış ve hizmete sokulmuş görünmektedir. Halep Emlâk-i Seniyye İdaresince inşası gerçekleştirilen bu mescit/mekteplerin hatip, hizmetli, aydınlatma ve diğer masraflarının ise yerel idareler tarafından karşılanması istenmişti, fakat yerel idareler bunu karşılayacak durumda değildi. Bu sebeple Halep Vilayeti İdare Meclisi, 12 Nisan 1896 (28 Şevval 1313/30 Mart 1312) tarihli bir yazıda durumu Maarif Nezaretine bildirerek şu teklifte bulunmuştu: Bu mekteplere imam ve hademe tayin edilmediğinde çocukların istenilen şekilde eğitimi mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan bakanlıkça mektep muallimlerine verilen 180 kuruş aylık da pek az olup, idarelerine bile yetmediğinden, muallim maaşlarına 100 kuruş daha zam yapılması ve imam, hatip ve müezzinlik vazifelerini de muallimlerin parasız yerine getirmeleri uygun bir çare olarak görülmüştür (BA, MF.MKT:273/59). Bu teklifi değerlendiril-

diren Maarif Nezareti bürokratları, Antakya ve İskenderun'da olduğu gibi evvelce Lazkiye'de benzer meselelerin yaşandığı; imam, hatip ve müezzin gibi görevlilerin Maarif Nezaretiyle alakasının bulunmadığı, bu gibi masrafların Evkaf Nezaretine ait olduğu bildirilerek Halep vilayetinin teklifi reddedildi (BA, MF.MKT:273/59).

Yine 1896 yılı içinde söz konusu mektep ve mescitlere çocukların devam edip etmediği ve diğer idari hususlarının kontrolü için bir seyyar müfettiş atanması, bunun maaşının da muallim maaşlarından 10'ar kuruş kesilerek verilmesi gündeme getirildi ise de bu bakanlıkça kabul edilmedi. Çünkü hem evvelce Suriye vilayetinde uygulanan bu seyyar müfettişlikten bir fayda görülmemişti, hem de muallim maaşları muallimlerin bile kendi idarelerine kâfi gelmiyordu, dolayısıyla muallim maaşlarından kesinti yapılması mümkün değildi. Mektep ve mescitlerin kontrolünü de yerel nâiblerin fahri olarak yapmaları istendi (BA, MF.MKT:333/21).

Halep vilayetinin Ayıntab, Kilis, Antakya ve İskenderun kazalarındaki eğitim durumunu teftiş için bölgeyi dolaşan Vilayet Maarif Müdürü Hüseyin Zeki, özellikle Antakya ve İskenderun'daki eğitim faaliyetleri, yapılmakta olan rüştiye mekteplerinin son hâli ve daha evvel yapılmış olan iptidai mekteplerine Nusayri çocuklarının devamı meselelerini inceleyerek uzun bir rapor hazırladı. Maarif Nezaretine yollanan 30 Ekim 1897 (18 Teşrinievvel 1313) tarihli bu raporun Ayıntab ve Kilis ile alakalı son derece faydalı bilgilerin verildiği kısımlar konumuz bakımından gerekli değildir. Bu raporun Antakya ve İskenderun kazaları ile Nusayri çocuklarının eğitimi hakkındaki bölümünü kısmen sadeleştirerek alıyoruz:

“Antakya şehrinin girişinde ve Âsi Nehrinin sağ sahilinde inşa edilmiş olan rüştiye mektebi şeklen ve mevkin memleketin en güzel binalarından iken, yakınında bulunan mezarlığın bir kısmının üzerine yapılmasından dolayı Müslümanlar arasında çıkan dedikodu halen bitmemiştir. Maarif Nezaretinden verilen 20.000 kuruş tahsisat ile halktan toplanan yardım tamamıyla harcadığı hâlde binanın dış sıvaları, alt kat pencerelerinin cam ve çerçeve ve abajurları ve alt kat dersanelerinin kapıları ve tavan kaplamaları ve orta kat tavanlarıyla dersane kapı ve pencereleri tamamlanamamıştır. Mektebin zemininin nehre yakın olması daima rutubet yaptığından binanın bir kısmı evvelce çökmüş olup tekrar inşa edilmesi gerekmektedir. Bu kadar masraf edildiği halde mektebin tamamlanamaması gayet büyük yapılmış olmasından ileri gelmiştir. Mimar ustalarından birine yaptırılan keşfe göre, inşaatın bitmesine en az 15.000 kuruş daha lazımdır. Bu hususun müzakeresi için Hükümet Dairesinde toplanan İdare Meclisine Antakya'nın ileri gelenleri de davet edildi. Yapılan konuşmada rüştiye mektepleri binalarının her yerde halktan toplanan yardım (iane) ile vücuda getirildiği hâlde, Antakya'nın büyüklük ve nezaketine uygun bir rüştiye mektebinin yapılması işinde Maarif Nezaretinden yeterli tahsisat verilmişken halktan toplanan ianenin azlığı dolayısıyla mektebin inşa edilemediği, bu hayırlı işe vesile olmaları gerektiği anlatıldı. Bunun üzerine orada bulunanların her biri hususi defterine birer miktar yardım yazmaya başlamışlarsa da toplamı 3.000 kuruş ancak olmuştur. Büyük çoğunluğu eğitimin kıymetini bilmeyen bu insanlar; 'atalarımızın mezarlarını bozdular, kemiklerini suya attılar, biz böyle mektebe çocuklarımızı nasıl verelim' gibi sözler de söylediler. Buna rağmen yardım 7-8.000 kuruşa ulaşacakken,

ileri gelenlerden Abdülğani Ağa, vaktiyle mektep yeri seçilirken kendisinin fikrinin alınmamasından dolayı işe muhalefet etmiş ve bu da yardım yapmak isteyenlerin niyetini değiştirmiştir. Fakat eğitim hususunda gayretli ve Abdülğani Ağa'nın hareketine üzülen Belediye Reisi Faik Efendi, mektebin alt katındaki noksanların kendisi tarafından tamamlanacağını bildirdiğinden, öğrencilerin mektebe nakli gerçekleştirildi. Üst katın yapılması için gereken 15.000 kuruş yeni tahsisatta çıkarılırsa bina az zamanda mükemmelen bitirilecektir. İskenderun ve Antakya merkezleriyle köylerinde, Arsuz ve Süveydiye nahiyelerinde nüfusun yüzde doksanını oluşturan Nusayrilerin ve çocuklarının inancının düzeltilmesi ve talim ve terbiyeleri için padişah emriyle yapılarak açılan iptidai mektepleri özellikle teftiş edildi. Mektep binalarının şimdiki noksanı siva ve mefruşat gibi basit şeylerden ibarettir. Sünnilerin nazarında dinsizlikle suçlanan ve köle gibi kullanılagelen Nusayrî çocuklarının kelime-i şehadetî telaffuzda ve dini bilgileri öğrenmekteki vicdani arzuları ile mekteplere devamda gösterdikleri samimiyet memnuniyet vericidir. Ancak, Süveydiye'de yaşayan Aselci Bekir Kavas ve Ali Bablı gibi şahıslar mekteplere devam etmek isteyen Nusayrî çocuklarını döverek sürekli mekteplere gitmemelerini istemektedirler. Yine aynı kişiler Nusayrilerin camilere girmeleri ve Nusayriler tarafından kesilen koyunların satılmasını engellemek ve Müslümanlıktan geri durmayanları tehdit ve kâfirlikle suçlamak gibi garip muameleleri, iyice tedkik edilip ortadan kaldırılması gereken maddelerden görülmüştür. Bu hususta tarafsızca yaptığım tahkikata göre; Süveydiye'de isimleri yukarıda söylenen rezil şahısların sayısı on kişiyi geçmezken, hükümetin emirlerini dinlememekte bu derece ileri gitmeye cesaretleri Antakya'nın ileri gelenlerinden gördükleri himaye ve yardımdan başka bir şeye bağlanamaz. Antakyalı ileri gelenlerin nüfuz göstermedeki maharetleri ise, kaymakam ve nahiyeye müdürü gibi memurları istedikleri vakit değiştirebilmek derecelerine varıp; memuriyetini korumak düşüncesiyle buraya gelen en hamiyetli kaymakamları bile susmaya ve tahammül göstermeye mecbur etmiştir. İşte İslamî âdet ve edep dairesinde terbiyeye istekleri açık olan Nusayrilerin eski cehaletlerinden az farklı bir halde kalmalarının sebepleri de bu çerçevede düşünülmeli ve aranmalıdır. İslamiyeti rehber edinmek isteyen bir taifenin teşvike değer olan bu arzusunu reddetmek esasen İslamiyete aykırıdır. Fakat Antakya ulemasından bazılarının bu sebeple yüreklerinin pek sızladığı ve hatta Nusayrilerin camilere girmelerine itiraz eden cahillerin bu taassuplarını engellemek için, askere alınmış olan Nusayrilerin Sünnilerle birlikte namaz kılmalarına subaylar bilhassa özen gösterip yardım etmekte ve mutaassıplar da buna karşı bir şey demeye cesaret edemedikleri şahit olduğum şeylerdendir. Sünnilerin ileri gelenleri ve ahalsinin Nusayrileri mekteplerden nefret ettirip uzaklaştırmak istemelerinin en mühim sebebi, Nusayrilerin tahsil ve terbiye ile gözleri açılarak şimdi yaptıkları gibi boğaz tokluğuna kölelik ve hizmetçilik etmekten ve İslâm ile şereflenmelerinden sonra şimdiki hâllerine razı olmaksızın vazgeçerler gibi menfaatperest bir mütalaadır. Buna çare olmak hükümetçe lazım gelen tedbirlerin alınmasına bağlıdır. Ancak çocukların mekteplere devamını engellemeye yeltenen Aselci adlı şahsın, benzerlerine örnek olmak üzere oradan uzaklaştırılması için Valiliğe müracaat edilmiştir. Ayrıca iptidai muallimlerinden ileri gelenlerin emellerine tabi olarak işlerini yapmayanların yerlerine munasip muallimler bulunduğunda değiştirilmeleri tabii ve lüzumlu görülmüştür. Antakya rüştiyesi muallim-i evvelinin, bir müfettiş tayinine kadar bu mekteplere nezaret ederek, her ay sonunda okula gelen ve gelmeyenleri bildirir bir jurnali Maarif İda-

resine göndermesi de kendisine tebliğ edilmiştir. Yine de mahalli idarenin bu mektepleri şunun bunun müdahalesinden koruması ve çocukların ailelerini teşvik ederek eğitim işleri en mühim işler arasında yerine getirmeye özen göstermesi hakkında Valiliğe bir emir yazılması iyi tesir edecektir. Hele mecburi devam usulü getirilirse öğrenci sayısının birkaç misli artacağı aşikârdır ve bunlar bakanlığın emrine bağlıdır” (BA, MF.MKT:374/12).

Antakya'dan sonra 24 Ağustos (5 Eylül 1897) günü İskenderun'a varan Halep Maarif Müdürü Hüseyin Zeki, tamamlanamamış olan İskenderun rüştiyesinin inşası hakkında da bilgi verir. Burada da rüştiye mektebinin noksan kalması, ayrılan tahsisat ve toplanan yardıma göre binanın büyük yapılmasından doğmuştur. Fakat bir de mektep için ayrılan 800 kuruluşluk direk ve tahtaların Beyrut adlı Osmanlı korvetinin kumandanı Miralay Muhyeddin Bey tarafından alındığı da tespit edilmiş ve buna engel olmayan görevlilerden tazmin edilmesini istemiştir. Devamında İskenderun rüştiyesi inşaatının ayrıntısını anlatan Maarif Müdürü, İskenderun'a bağlı iptidai mektepleri ve camilere giden Nusayriler ile Sünnilere hiç değinmez (BA, MF.MKT:374/12).

Hem sözü edilen meseleler hem de vilayetin diğer yerlerine dair bu gözlemler sonucu verilen bilgiler, Halep Valiliği ve Maarif Nezaretlerince ayrı ayrı değerlendirilerek yapılması gerekenler ilgililere bildirildi (BA, MF.MKT:374/12).

Nusayrî çocukları için Antakya ve İskenderun kazalarının büyükçe köylerinde yapılan iptidai mektepleri bu yıllardan sonra sürekliliğini korumuş ve eğitim faaliyetleri devam etmişti ki, bu husus Maarif Nezareti Salnamelerinde görülmektedir. Hatta bu kayıtlar belgelerde tam olarak açıklanmayan bilgiler de vermektedir. 1900 yılına ait Maarif Salnamesinde, 1894 (1310) yılında Antakya kazasına bağlı köylerinde 80.000 kuruluş masrafla 20 iptidai mektebi, İskenderun kazası köylerinde de 20.000 kuruluş masrafla 5 iptidai mektebinin açıldığı yazılıdır (MNS/1317:1020-1021). Bundan sonraki Maarif Salnamelerinde de aynı bilgiler tekrar edilmekle birlikte; 1905 (1321) Salnamesinde farklı bir kayıt vardır. Bu kayda göre Antakya kazasında açılan 20 iptidai mektebi, sadece köylerde değil Antakya kazasının merkezinde de (MNS/1321:469). Demek ki Antakya kazasının merkezinde açılan iptidai mekteplerinde Sünni çocuklarla birlikte Nusayrî çocukları da eğitim görmektedir.

Aşağıda Antakya ve İskenderun kazalarına bağlı Nusayrî köylerinde bulunan iptidai mektepleri verilecektir, ancak Antakya kazasının merkezinde bulunan iptidai mekteplerini kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır. Bunun için de sadece bir kayıt yeterlidir. 1902 (1318) yılında Antakya kazası merkezinde 5 iptidai mektebi vardır. Bunlar Habibünneccar, Köprübaşı, Saha, Affan ve Dörtayak Mahalleleri iptidai mektepleridir (HS/1318:265). Antakya şehir merkezinde 1910 yılında da aynı mektepler eğitim vermektedir (HS/1326:284). Antakya ve İskenderun kazalarına bağlı “Nusayrî Köylerinde”⁵ bulunan iptidai mektepleri ve bunların öğrenci

5 Tablolarda adı geçen köylerin Nusayrî oldukları hususunda başlıca kaynak Martin Hartmann'ın makalesidir (Hartman, 1894). Köy isimlerinin hem eski hem de yeni adları, Hatay'ın Türkiye'ye “iltihak” etmesinden hemen sonra Hatay Vilayeti Mektupçuluğu tarafından yayımlanan resmi kitapta vardır ve köy adları için bu kitap esas alınmıştır (HVİT, 1940).

sayıları aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Halep vilayetine ait dört Salname'den aktarılan bu kayıtlardan ilkinde sadece İskenderun kazasının Arsuз nahiyesindeki mektepler yer almaktadır. Diğer yıllıklarda ise bütün Nusayrî köylerinde bulunan iptidai mektepleri kayıtlıdır.

Tablo 1: 1900 Yılında İskenderun Kazası Arsuз Nahiyesi Nusayrî Köylerinde Bulunan İptidai Mektepleri (HS/1316:220).

Köyün Adı	Öğrenci Sayısı
Ağcalı	40
Kiliseönü	20
Alakop	30
Toplam	90

Tablo 2: 1902 Yılında Antakya ve İskenderun Kazaları Nusayrî Köylerinde Bulunan İptidai Mektepleri (HS/1318:256, 266-267).

Kazası	Nahiyesi	Köyü	Öğrenci Sayısı
<i>Antakya</i>	<i>Süveydiye (Samandağ)</i>		
		Levşiye	40
		Mışrakiye	10
		Muğayrun	25
		Cilliyе	30
	<i>Karamurt</i>	Aydiye (Aydi)	30
		Mengüliye	20
		Tüleylihanbeles	25
		Saylıca	20
	<i>Harbiye</i>	Dersuniye	20
		Kurye	25
		Yaktu	26
		Bağdadiye	10
<i>İskenderun</i>	<i>Merkez ve Arsuз</i>	Karaağaç	20
		Ağcalı	25
		Kiliseönü	20
		Alakop	35

Tablo 3: 1905 Yılında Antakya ve İskenderun Kazaları Nusayrî Köylerinde Bulunan İptidai Mektepleri (HS/1321:287, 304).

Kazası	Nahiyesi	Köyü	Öğrenci Sayısı
<i>Antakya</i>	<i>Süveydiye (Samandağ)</i>		
		Levşiye	25
		Mişrakiye	16
		Muğayrun	14
		Cilliyeye	8
	<i>Karamurt</i>	Aydiye (Aydi)	12
		Mengüliye	15
		Tüleylihanbeles	7
		Saylıca	17
	<i>Harbiye</i>	Dersuniye	30
		Kurye	10
		Yaktu	13
		Bağdadiye	9
<i>İskenderun</i>	<i>Merkez ve Arsuz</i>	Karaağaç	25
		Ağcalı	24
		Kiliseönü	22
		Alakop	23

Tablo 4: 1910 Yılında Antakya ve İskenderun Kazaları Nusayrî Köylerinde Bulunan İptidai Mektepleri (HS/1326:269, 287-288).

Kazası	Nahiyesi	Köyü	Öğrenci Sayısı
<i>Antakya</i>	<i>Süveydiye (Samandağ)</i>		
		Levşiye	50
		Mişrakiye	10
		Muğayrun	15
		Cilliyeye	15
	<i>Karamurt</i>	Aydiye (Aydi)	10
		Mengüliye	13
		Tüleylihanbeles	7
		Saylıca	20
		Dersuniye	6
	<i>Harbiye</i>	Kurye	8

		Yaktu	10
		Bağdadiye	6
<i>İskenderun</i>	<i>Merkez ve Arsuz</i>	Ağcalı	45
		Kiliseözü	32
		Alakop	35

3-Antakya ve İskenderun Nusayrileri

Antakya ve İskenderun Nusayrileri, eğitimle alakalı faaliyetlerden başka sebeplerle de yazışmalara konu olmuşlardı. Şüphesiz bunların başında yine Sünnilerle olan ilişkileri geliyordu. Hicaz ve Yemen'e sevk edilmek üzere 1896 yılında İskenderun'da toplanan Osmanlı askerleri arasında 50-60 kadar Antakyalı asker de vardı. Cuma namazına giden Antakyalı askerler, birden camiye giren Nusayrilerin üzerine saldırıp bazılarını değnekle yaralamış ve sövrek camiden dışarı atmışlardı. Bu arada bazı redif subaylarını da yaralamış ve arbede çıkarmış, üzerlerine gönderilen askerler ve edilen nasihat sonucu mesele kapanmıştı (BA, Y.PRK. ASK:358/80). Demek ki Antakyalı Sünniler arasında Nusayriler hâlâ kabul görmemiştir.

93 Harbinden sonra ciddi ekonomik buhrana sürüklenen Osmanlı Devleti, bu savaş sonunda imzalanan Berlin Anlaşması hükümleri gereğince Ermenilerle alakalı ıslahat yapmayı da taahhüt etmişti. Berlin Anlaşmasınının 61. maddesi aynen; "Bâb-ı 'Âli, Ermenilerin sâkin oldukları eyâletlerde ihtiyâcât-ı mahalliyenin icâb itdiği islâhât ve tanzimâtı bilâ-te'ahhür icrâ ve Ermenilerin emniyetini Kürdler ve Çerkeslerden muhâfaza ideceğini beyân ider. Bâb-ı 'Âli, bu bâbda ittihâz olunan tedâbiri evkât-ı mu'ayyenede devletlere beyân idecek ve devletler dahi tedâbîr-i mezkûrenin icrâsına nezâret ideceklerdir" şeklindeydi (BAM/1295:36).

Bu maddeyi kabul eden Osmanlı Devleti, Kürtler ve Çerkeslerin şahsında kendini bağladığı gibi, anlaşmaya taraf olan diğer devletlerin müdahalesine de izin vermiş oluyordu. İşte bu maddenin gereğini yerine getirmek üzere "Anadolu Islahatı" adıyla bir plan yapılmış ve bu iş için de devletin en önemli paşalarından eski Petersburg Elçisi Ahmet Şakir Paşa görevlendirilmişti (Karaca, 1993). Şakir Paşa her uğradığı yerleşmede sadece ıslahat meselesiyle uğraşmıyor, bir bakıma görev sahasının her yönlü durumunu doğrudan Mabeyn'e, yani Yıldız Sarayına yazıyordu. Dolayısıyla bir bakıma padişah II. Abdülhamid ile yazışmış oluyordu.

Şakir Paşa, bu gözlemleri sırasında kendisine şikâyet edilen hususlardan birisi olarak Antakya Nusayrileri ve onların meseleleriyle de karşılaşmış ve Mabeyn'e ciddi yazılar yazmıştı. Paşa'nın Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliğine yazdığı 2 Aralık 1898 tarihli yazı bu anlamda önemlidir:

"Antakya kazâsı ahalîsinden olub geçenlerde hidâyet-i Rabbâniyye eseri olarak kabûl-i İslâmiyyet itmiş olan otuz bin kadar Nusayrî efrâdı şahsı ba'zı menfâat mütâlâ'asına binâ'en Antakya eşrâfî ve hattâ müftî-i belde tarafından zecr olunub cevâmî-i şerîfe(ye) kabûl olunmamakda idükleri beyânıyla Haleb vilâyeti dâhilinde bulunduğım esnâda Nusayrî efrâdı ta-

rafından müte'addid 'arz-ı haller takdîmiyle şebb-i şekvâ idilmiş olmasıyla tahkik-i mâddeye teşebbüs olunarak kazâ-i mezkûr ashâb-ı emlâki işbu Nusayrîlerin şimdiki buldukları hal ve hey'etleriyle tarz-ı esâretde istihdâm idüb istid'â vechile İslâmiyet'e kabûlleri halinde bir menfa'at zâ'il olacağı mütâla'asına mebnî işbu ihtidâyı 'adem-i kabûlde mütehayyizân-ı memleket pek aşurı musırr ve mükibb olduğu anlaşılmağla ber-minvâl-i muharrer ma'rûzât-ı çâkerânem esâs olarak ... o esâsa tevfikân ... takdîm olunan ve hülâsası mekâtib-i ibtidâ'iyye ve medâris-i sanâyi' te'sîsi ve ba'zı mahallerde İslâmların İslâmiyetlerinin" kuvvetlendirilmesine dair yazılar gönderilmiştir (BA, Y.EE:132/38).

Şu hâlde Nusayrîler bizzat Şakir Paşa'ya şikâyet dilekçeleri vermiş, yakınmış ve durumlarının düzeltilmesini istemişlerdir. Şakir Paşa, 16 Aralık 1898 (4 Kanun-i Evvel 1314) tarihinde, Amasya'dan Mabeyn'e çektiği "mahrem" bir telgrafta; hem Şeyhülislamlığa hem de Halep Valisi Raif Paşa'ya vaziyeti ayrıntısıyla bildirdiğini ve Nusayrîlerin isteklerinin şeriat ve siyaseten kabul edilmesi lazım geldiğini yazdığını hatırlatır. Fakat ciddi bir ilerleme sağlanamamış olduğunu belirterek, bundan beş altı yıl önce padişahın "mucize kabilinden" çıkan bir emri ile 30.000 Nusayrî'nin Sünniliğe geçmesinden dolayı Avrupa gazetelerinin durumu garipsemelerine dair yazılar okuduğunu, bu büyük menfaat karşısında şahsi çıkarları yüzünden bir kısım insanların meselenin hallini engellediklerine işaret eder. Bu sebeple tekrar bir padişah emri çıkarılarak ilgililere gönderilmesini istemişti (BA, Y.EE:132/38).

Şakir Paşa, Nusayrîler meselesine özel bir önem vererek araştırma da yapmıştı, bu sebeple edindiği bazı bilgileri yorumlayarak da meselenin önemine dikkat çekmişti. Paşaya göre, şimdiye kadar adı Ahmet, Mehmet, Ömer, Ali Hasan, Hüseyin olan ve kendilerinin Müslüman olduklarını iddia eden, bu iddiadan dönmeyen ve her türlü hakarete uğrayan Nusayrîlerin Müslüman olmadıklarını söylemek "kâbil değildir". Ancak bu inkârdan dolayı bölgede Katolik ve Protestanlar Nusayrîlerin arasına girerek onları kendi dinlerine sokmaya çalışmaktadır. İslâm'ı kabul etmiş insanların Hristiyanlığına sebep olmanın ise, şeriat ve siyaseten caiz olamayacağını inkârı mümkün değildir. Bu arada Paşa, Tarsus Müftüsünün bir Nusayrî ailesini sahiplenip devlet hizmetine nasıl soktuğunu da örnek verir (BA, Y.EE:132/38).

Mabeyn-i Hümayun Kâtiplerinden Mehmed Kâmil Bey, 9 Ocak 1899 (28 Kanun-i Evvel 1314) tarihinde bir şifreli telgrafla Şakir Paşa'ya bu hususta padişahın olumlu emrini bildirdi (BA, Y.EE:132/38). Oysa Şakir Paşa, bu emrin kendisine değil, bizzat Antakya'nın bağlı olduğu Halep Valisine yazılmasını ve duyurulmasını istiyordu. Bu fikrini de aynı gün Mehmed Kâmil Bey'e Amasya'dan çektiği telgrafla ilettiler (BA, Y.EE:132/38). Bunun üzerine Mabeyn-i Hümayundan padişah adına yine 9 Ocak 1899 tarihinde Halep ve Adana vilayetlerine şifreli telgraf emri yollandı. Bu emirde şöyle deniyordu: "Antakya cihetinde ihtidâ eylemiş olan ba'zı Nusayrîlerin tanassur itmek istedikleri ma'a't-te'essüf istihbâr buyurulduğundan ve bu ise mücerred sevk-i cehaletden ilerü gelmeyüb misyonerlerle diğer ruhbânın eser-i teşvikinden ve belki de ba'zı hamiyetsiz me'mûrların vukû'-ı ağmâzından münba'is olmak muhtemel olduğundan ve eğerçi hükümet-i seniyye ihtidâ ve kabûl-i dîn-i İslâm'ı bir kimseye teklif itmez ise de ahâl-i Müslimenin tanassuruna aslâ müsâ'ade itmeyeceğinden bu husûs nazar-ı dikkate

alınarak Ehl-i İslam'ın tanassuruna ve etfâl-i Müslime'nin misyoner ve diğer Hristiyan mekteplerine devâmına meydân verilmeyecek sûrette tedâbir-i hakîmâneye tevessül ve izâle-i ceahl için lâzım gelen yerlerde mekâtib-i ibtidâ'iyeye te'sis ve küşâdî esbâbının istihşâline" gayret etmeniz padişahın emridir (BA, Y.PRK.BŞK:58/35).

Şakir Paşa'nın isteği üzerine yazılan bu emir Halep Valiliğini harekete geçirdi. Vali Raif Paşa, 21 Şubat 1899 (9 Şubat 1314) tarihinde gönderdiği bir telgrafla, Mabeyn Kâtiplerinden Mehmed Kâmil Bey tarafından işaret edilen hususlara dair yapılanları Maarif Nezaretine bildirmişti. Bu hususları Antakya Kaymakamlığına bildiren Vali, şu cevabı almıştı: Nusayrilerden kimse Hristiyan olmadığı gibi, Süveydiye'deki yabancı okullarında okuyan Müslüman çocuğu da yoktur. Ancak oradaki Amerikan Mektebine devam etmekte olan Nusayrî çocukların peyderpey mektepten çıkarılmasına çalışılmaktadır. Ayrıca Hıdırbey köyündeki mektebe giden Zeytuniye adlı Müslüman köyü çocuklarının buraya gitmemesi için hükümetçe Zeytuniye Köyünde bir mektep yapılması şarttır. Fakat mektep inşası sorunu çözecek tek çare değildir, bunun için daha evvel açılmış olan mekteplere çocukların devamının sağlanması şarttır ve bu da bir Seyyar Müfettişin atanarak okullara devam edilip edilmediğinin müfettiş tarafından kontrol edilmesine bağlıdır (BA, MF.MKT:437/33). Daha önce Lazkiye'de uygulanan ve pek de faydalı olmadığı söylenen bu teklif bu sefer kabul edildi ve aylık 400 kuruş maaşla Ahmed Hamdi Efendi, Antakya ve İskenderun iptidai mekteplerinin Seyyar Müfettişliğine atandı ve bu karar Maarif Nezaretince de onaylandı (BA, MF.MKT:437/33).

Şakir Paşa'nın Anadolu'ya geçişi büyük Ermeni isyan ve hadiselerinin artmasına yol açtı, çünkü Ermeni örgütleri bunu bilerek planlamışlardı. Benzer birkaç hadise de Antakya ve İskenderun hattında Nusayrileri gündeme getirmişti. Halep Valisi Raif Paşa, 5 Mart 1897 (21 Şubat 1312) tarihinde Mabeyn'e çektiği telgrafta; aynı tarihli Cuma günü İskenderun'da bir Nusayrî ile bir Ermeni arasında niza çıktığını, işi tam anlayamayan dükkân sahiplerinin dükkânlarını kapattığını ve İskenderun'daki görevlilerin müdahalesiyle dükkânların tekrar açtırılarak halkın telaşının yatıştırıldığı bildirilmişti (BA, Y.PRK.UM:37/24).

Halkın ve dükkân sahiplerinin telaşlanmasının sebebi; bir, iki ve üç gün sonra İskenderun'dan Dâhiliye Nezaretine yollanan telgraflardan anlaşılmaktadır. Telgraflarda açıkça belirtilmemekle birlikte, İskenderun'da Ermenilerle Müslümanlar arasında birtakım olayların çıkacağı, ecnebilerin bu işlerde parmağı olduğu ve asayişin sağlanamadığı yolunda dedikoduların dolaştığı hissedilmektedir. Zira 7 Mart 1897 (23 Şubat 1312) tarihinde yine Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta şu haber vardı: 7 Mart sabahı İskenderun'a gelen İngiliz bayraklı Roman Prens adlı yük vapuru kasaba dışındaki İngiliz meydan kökü fabrikasının önüne kadar kış direğine birtakım işaret bayrakları çekerek gelmiş ve fabrika sahibi dürbünle iskeleye giderek bakmış ve kollarıyla işaret ettikten sonra vapurdaki bayraklar indirilmiştir. Bu da şüpheli bir hâl olduğundan vapur özellikle izlemeye alınmış ve saat dokuz sıralarında limanda demirli İngilizlere bayraklı Sterha adlı ikinci sınıf kuruvazörden gelen boş sandala boş fiçî ile gaz sandığından büyük sekiz sandık yükletilerek kuruvazöre götürülmüştür. Bunun sahile çıkarılmak üzere dinamit ve saire olacağı kuvvetle muhtemel görünmüş ise de; aslında İskenderun İngiliz

tere Konsolos Vekili Mösyo Katon'un⁶ akşamın on ikisine kadar kuruvazörde kaldığı ve bu sebeple tedbir alındığı öğrenilmiştir (BA, DH.TMİK.M:29/47).

Bu telgraftan bir gün sonra çekilen başka bir telgrafta ise, Nusayri ile Ermeni arasındaki olaya da atıfta bulunularak, bayramda İskenderun'da Ermenilerin hadise çıkaracakları yolunda haberler dolaştığı, fakat bunun memleketin asayişini bozuk göstermek isteyenlerin eseri olduğu bildirilmiştir (BA, DH.TMİK.M:29/47).

Bu belgelerden de anlaşılıyor ki bu tarihlerde bölgede ciddi Ermeni hadiselerine sebep olacak hazırlık vardır. Ayrıca incelenmesi gereken bu olgu, bizzat Yıldız Sarayı'ndan idare edilen bir haberleşme ağından da anlaşılmaktadır. Halep ve Adana Kumandanının Antakya, Süveydiye ve İskenderun arasındaki sahayı dolaşarak edindiği bilgileri Mabeyn Başkâtipliğine bildirmesi bu sebeptendir. Kumandanın 30 Eylül 1897 (18 Eylül 1313) tarihinde Antakya'dan yolladığı telgrafta göre bölgedeki durum şöyledi: "Antakya ve Süveydiye'nin havâlisi kâmilten dolaşarak meşhûdât ve tahkîkât-ı kemterânem şu vechiledir ki, Süveydiye Nâhiyesi İslâm ve Nusayri ve Ermeni köylerini teşkil eylemiş ve yalnız Rum ve Ortodoks tâ'ifesini havâ bir karye görülmüştür. Ermeni milletini teşkil iden karyeler beş⁷ 'adedden 'ibâret olub bunların ... ol havâlide lüzûmundan fazla bile tâ'biye idilen 'asâkir-i şâhânenin ve hükümet-i mahalliyenin tebasur ve teyakkuzundan uzak tutulmadıklarına mebnî arzularına muvaffak olamamışlardır. Her tarafda istikrâr-ı âsâyişden sonra ahali-i merkûme işleriyle güçleriyle meşgûl kalarak bu kerre de devr-i çâkerî sırasında 'umûm Ermeni köylerinin ilerü gelenleriyle papasları da 'vet olunarak lâzım gelen vesâyâ-yı müessireyi mükerreren ifâ ve kâffesi lisân-ı vâhid ile ... cenâb-ı pâdişâh-ı a'zamiye 'ömürleri oldukça ibraz-ı 'ubûdiyyet ve sadâkat ideceklerini ... ifâde ve dermeyân eylemişlerdir. Süveydiye ahali-i Ermeniyyesinden Kebûsiye Karyesi ahâlisinden 'İsâyi ve birâderi Karabet evvelce Hınçak Cem'iyet-i fesâdiyyesi eşhâs-ı muzırrasından buldukları hükümetce tahakkuk iderek taht-ı tevkîfe alınmış ve ahiren şerefzuhûr buyurulan 'afv-ı âliden hissemend-i 'âtîfet olarak tahliyeleri icrâ kılınmış ise de merkûmân el-ân râhat duran takımdan olmadıkları gibi Süveydiye'deki Ermeni ahâlisini dahi râhatsız eylemekte buldukları ve bâ-husûs Antakya'da bulunan Fransız Konsolosı Mösyo Poton ile İngiliz Konsolosı Mösyo (Yo)sef Düyk'ün⁸ mestûr bir sûrette merkûmânı nazar-ı teşâhüb

6 Bu kişinin adı "Aug. Cantoni, vice-consul" olarak kayıtlıdır (AOC/1896:1103).

7 Belgede beş denilen köyler aslında altıdır. Bu köyler Vakıf, Bityas, Hacıhabıplı, Hıdırbey, Yoğunuluk ve Kebusiye köyleridir. Bu köylerin 1897 yılı itibarıyla nüfusu bilinmektedir. Osmanlılar hem bu köylerdeki hem de Antakya kazasındaki Müslüman ve Ermeni nüfusu tespit etmişti. Bu tespite göre Ermeniler şöyledir: Antakya'nın Dörtayak Mahallesinde 116 bayan 117 erkek; Vakıf Köyünde 93 bayan 110 erkek; Süveydiye'ye bağlı Kebusiye Köyünde 194 bayan 182 erkek; Yoğunuluk Köyünde 116 bayan 128 erkek; Hacıhabıplı Köyünde 281 bayan 235 erkek; Bityas Köyünde 73 bayan 79 erkek, Hıdırbey Köyünde 155 bayan 174 erkek ki toplam 1.028 bayan ve 1.025 erkek Ermeni yaşamaktadır. Müslümanlar ise; Antakya'nın Dörtayak Mahallesinde 408 bayan 434 erkek vardır. Kazanın genelinde 25.186 bayan ve 23.883 erkek olmak üzere, toplam 49.069 Müslüman yaşamaktadır (BA, DÜİT:145/86). Belgede nüfusları verilen Ermeni köylerinin hiçbirisinde Müslüman yaşamamaktadır ve Vakıf Köyü, yanlışlıkla Antakya'ya bağlı "mahalle" olarak yazılmıştır.

8 Konsolosların tam adı "Albert Potton" ve "Joseph Douyk" olup, sonki isim bazılarında "Douék" şeklinde kayıtlıdır (AOC/1894:959; AOC/1896:1102; AOC/1898:1134).

ve himâyeleri altına aldıkları anlaşılması ve bunların tard ve teb'idlerisi esbâbına tevessül eylemek birçok muhâberâta muhtâc olacağı mütâlâ'ası üzerine kendülerine lisân-ı münâsible idilen nesâyih ve iknâ'ât semeresiyle İskenderiye'de ikâmet itmeği tav' ve rızâlarıyla muvâfakat eylemiş olmalarına mebnî derhal hükûmet-i mahalliyeden ellerine mürûr tezkiresi virdirilerek buradan ilk vapurla hareket eylemeleri taht-ı te'mine alınmış ve güzâr itdiğim mevâki'in kâffesinde ... muhill-i âşâyış bir hal" görülmemiştir (BA, Y.E.E.D.1144:29-30).

Nusayrîlerin askerî yükümlülükleri vardı ve Müslümanlar gibi askere alınıyorlardı. Fakat 1899 yılında padişahın maiyyetine asker toplamak ve bunları İstanbul'a getirmek üzere görevlendirilen Maiyyet Yüzbaşılardan Mahmud Efendi'ye Mabeyn'den çekilen bir telgraf Nusayrîler bakımından oldukça dikkat çekicidir. 12 Aralık 1899 (30 Teşrinisani 1315) tarihli bu telgrafta, padişahın maiyyetinde bulunacak askerleri seçip ayırırken bunların içinde bir fert bile Nusayrî bulunmadığının temin edilmesi tekraren isteniyordu (BA, Y.PRK. ASK:358/80). Şam'da bulunan Yüzbaşı Mahmud Efendi, bu telgrafa 14 Aralık 1899 (10 Şaban 1317/1 Kânunisani 1315) tarihinde cevap yazarak; sözü edilen maiyyet askerleri arasında bir tane bile Nusayrî bulunmadığını, vallahi ve tallahi yeminiyle (vâv-ı kasma tâ-i kase) temin etmişti (BA, Y.PRK.MYD:22/105).

İskenderun'da Nusayrîler ile Sünniler arasında bir uyum olduğu ve Sünnilerin Nusayrîleri camilere kabul etmekte direnmedikleri anlaşılıyor. Bu bakımdan 28 Şubat 1900 (27 Şevval 1317) tarihiyle İskenderunlu Sünnilerin ileri gelen ve imamları, padişaha bir dilekçe yollayarak kasabada bir cami daha yapılmasını istemişlerdi. Bunun sebeplerinden biri de Nusayrîlerin camilere gelmesiydi. İskenderun tarihi için de kıymetli olan bu dilekçeye göre; "İskenderun köyü iken ufacak bir camisi vardı. Şimdi ise birinci sınıf kaza ve kaymakamlık merkezi olduğu gibi, yedi düvelin de iskelesidir. Bu sebeple her taraftan ahali gelmekte, İskenderun günbegün gelişerek büyümektedir. Eski mescidi mevcut cemaate yetmezken, Nusayrîlerin de camiye gelmesiyle büyük bir topluluk oluşmaktadır. Bundan dolayı, Cuma ve Bayram Namazı bir tarafa, beş vakit namazlarda bile camide yer kalmayarak, cemaatin bir kısmı sokak ortasında yağmur ve çamur içinde mecburen namaz kılmakta ve bir kısmı dışarıda dahi yer bulamayarak mahrum ve üzgün olarak geri dönmektedir. Bu hâl ise cemaatin dağılmasına ve ibadetin birlikte yapılamamasına sebep olduğundan kalbi teessürümüzü artırmaktadır. Oysa yedi sekiz sene önce İskenderun'a bir cami daha yapılması yine istenmiş, emir çıkmış olmasına rağmen henüz yapılmamıştır ve bunun için tekrar emir verilmesi" beklenmektedir (BA, Y.PRK.AZJ:39/117).

Zaman zaman basit sayılacak hadiseler dolayısıyla gündeme gelen Nusayrîler, 1902 yılında hazine arayan Arsuzlu Nusayrî Şeyhi Sabuh Efendi sayesinde belgelere yansımıştı. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Halifelerinden Mehmed Nureddin Efendi'nin 1 Kasım 1902 (19 Teşrinievvel 1318) tarihiyle Maarif Nezaretine yazdığı dilekçeye göre; İskenderun kazasının Arsuz nahiyesinde ikamet eden Nusayrî Şeyhi Sabuh Efendi, Arsuz'a bağlı Ağcalı köyündeki tarlasında kazı yapmış ve bazı malzemeler çıkarmıştı. Kendisine ait araziden gece kazısında bir direk, altın, antika ve eski paralar çıkarılmıştı. Mehmed Nureddin Efendi, hem

söz konusu malzemeden hissesine düşen payı hem de tarlasına verilen hasarın karşılığının Şeyh Sabuh'tan alınarak kendisine verilmesini istemekteydi (BA, MF.MKT:672/36; BA, MF.MKT:672/48).

Antakya ve İskenderun'da Sünnileşen Nusayriler için açılan iptidai mekteplerinin “fahri müfettişliğinde” bulunan Antakyalı Arsuzi-zade Necib Efendi'nin, hem okullarda ve Nusayri çocukların eğitimindeki hizmetlerinde hem de bölgede yapılan karakollar hususundaki gayretleri dolayısıyla üçüncü rütbe ile ödüllendirilmesi, 1906 yılında Halep ve Adana Havalisi Fevkalade Kumandanlığınca istendi (BA, DH.MKT:866/56).

Antakya'dan “sadık jurnalci (Muhbir-i Sâdik)” imzası ve “Ahmed” mührüyle, 8 Mayıs 1914 (25 Nisan 1330) tarihiyle Harbiye Nezaretine yollanan bir “jurnal” oldukça dikkat çekicidir.⁹ “Muhbir-i Sâdik” şunları yazmıştır: “Antakya kazasında Nusayriler ile İslâmlar arasında doğacak kargaşa bundan bir buçuk sene evvelden beri her tarafa ihbar olunmaktaydı. Önemsenmediğinden bu günlerde dehşetli heyecanlar her tarafa sirayet etmektedir. Şöyle ki, Antakya'nın her tarafını nüfuzuyla eline geçirmiş olan (pençe-i kahrına alan) Mahkeme-i Şer'iyye Başkâtibi Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi tarafından Dalyan Köyünden ve Mehmed Efendi'nin ortağı olan Salih ibn Diyab Fakı vasıtasıyla olduğu bildirilir. 24 Nisan 1330 Perşembe günü Harbiye Nahiyesinden bir şahsı teşvik ederek Buğday Meydanı kantarcısı (vezzâm) Şükrü Efendi ile birbirlerine dil uzatmaktan ayrı tokat vurmaları üzerine iki taraf (millet) birikmiş, fakat bazı kimseler olayın önüne geçmiştir. Adı geçen Hattat-zade Mehmed Efendi memurların rüşvet aracı ve ileri gelenlerin hürmet ettiği kimse olması dolayısıyla asla sorgulanmayarak mesele kapatıldı. Bu işin mesuliyeti hükümete aittir ve halk adına bu ihbar hazırlanarak takdim edilmiştir” (BA, DH.EUM.EMN:80/21).

Bu ihbar üzerine 6 Haziran 1914 (24 Mayıs 1330) tarihinde ifadesi alınan Buğday Meydanı Kantarcısı 25 yaşındaki Mustafa oğlu Şükrü, hadisenin bir Sünni Nusayri meselesinden değil, kendisinin bahsedilen şahsa verdiği paradan kaynaklandığını söyler. İfadenin devamında; ismini bilmediği taşra ahalisinden olan bu şahsın, Şükrü'nün verdiği paranın çarşıda harcayamayacağını söylediği, Şükrü'nün de “belediye tarafından tenbîhât icrâ edilmiştir herkes alur virir” demesi üzerine hiddetlenen şahsın, Şükrü'ye edebe aykırı muamelede bulunması üzerine, Buğday Meydanı Mültezimi Resul-zade Ali Ağa tarafından defedildiği kayıtlıdır. Ayrıca bu olay dolayısıyla bir halk yığılması da olmamıştır (BA, DH.EUM.EMN:80/21).

Olayı önemli sayan Bâbüâlî, Halep Valiliğinden duruma dair bilgi istedi. 16 Haziran 1914 (4 Haziran 1330) tarihiyle Bâbüâlî'ye yollanan Halep Valiliğinin araştırmasında ise şu tespitler

9 Bu jurnale benzer bir jurnal, 1909 yılında Adana Ermeni Hadiselerinden sonra meydana gelen Kırıkhan Ermeni Vakası dolayısıyla, tıpkı bu jurnaldeki gibi, Harbiye Nezaretine yollanmıştı. O jurnali gönderen kişi de kendisini “*Muhbir*” diye tanıtmıştı. Bu son jurnalde ihbar edilen kişi Antakya'nın ileri gelenlerindedir. Kırıkhan Vakasından dolayı jurnallenen Mursal-zade Mustafa Paşa (ki Hatay Devlet Başkanı Tayfur / Sökmen/ Mursaloğlu'nun babasıdır), Bereket-zade Raif Ağa, Belen Müftüsü Osman Nuri Efendi vs. kişiler de yörede sözü geçen kimselerdi ve Belen Müftüsü dışındakilerin tamamı berat etmişti (Tozlu, 2009:84). Bu jurnalde aleyhinde iddialarda bulunulan Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi'nin ifadesinin bile alınmamış olması, jurnal ve jurnalcilerin artık dikkate alınmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

vardı: “İhbarnameye imzası konan Ahmed’in hüviyeti gösterilmediği için muhbirden izahat alınamamıştır. Söz konusu ihbarda Mahkeme-i Şer’iyye Başkâtibi Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi hakkında söylenenler iki kısımdan ibarettir. Bunlardan birincisi İslamlarla Nusayriler arasında bir mesele çıkarmaya teşebbüs etmesidir. Nisan ayının ortasında Nusayrilerin katliam edileceğine dair ortaya atılan bırakılan şayia üzerine enine boyuna tahkikat ve tedkikat yapıldı ve bu şayanın kaynağı bulundu. Bu dedikodu Adana jandarma erlerinden üç Nusayrî’nin, Antakya’daki babalarına yolladıkları mektuplarda yazdıkları bazı yalanlardan kaynaklanmış ve yayılmıştı ki bu mektuplar ele geçirilmiş ve bir raporla Bâbiâli’ye iletilmişti. Nereden çıktığı belirlenen bu dedikodularda dahil olmayanlardan şüphe edilemeyeceği için, bu ihbar asılsızdır. Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi’nin bir Nusayrî’yi kandırarak Buğday Meydanı kantarcısı Şükrü Efendi ile olay çıkarttığı ve iki tarafın toplanmasıyla kavganın önlendiği ifade edilen ikinci şıkkı gelince: Bu hususta Şükrü Efendi’nin ekte yollanan yazılı ifadesi ve bunu doğrulayan diğer araştırmalar vardır. Mesele, diğer kaza halkından olup ismi anlaşılamayan şahsın, ‘silik bir paranın’ çarşıda kabul edilmeyeceği iddiasından dolayı Şükrü Efendi ile aralarında geçen konuşmanın sözlü bir çekişmeden ibaret kalmıştır. Olayda kavga ve yaralama olmadığı gibi, İslamlarla Nusayrilerden hiçbir fert de karışmamıştır ve kötü niyetle olay yerine birikmemiştir. Nihayet Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi ile alakalı ihbar ona garazı olan bir müzevvirin işidir. Çünkü, Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi’nin özel hususiyetleri onun halk arasında nifak ve kavga çıkarmaktan uzaktır. Ayrıca kendisinin Antakya’da herkesle münasebeti olduğundan, Antakya’da ‘bahçıvan ve ziraatçileri oluşturan Nusayrileri’ rencide edecek hallere teşebbüsü kendisinin işleri bakımından da uygun değildir. İhbarın son kısmında belirtilen rüşvetçilik ve rüşvete aracılık ise, asıl ve esastan mahrum bir iddia olup; Hattat-zade Hacı Mehmed Efendi vazifesiyle meşgul, doğruluğuyla bilinen ilmiye sınıfına mensup bir zattır” (BA, DH.EUM.EMN:80/21).

Birinci Büyük Savaş sonrasında Fransız Manda işgalinde kalan Antakya ve çevresinde, hem savaş sırasında hem de Manda işgali zamanında Fransızlara karşı uzun bir mücadele verildi. Bu bakımdan Fransız işgaline karşı direnen kimseler arasında Nusayriler ve bilhassa Nusayrî Şeyhleri de vardı, çünkü Şeyhler, her şeye rağmen Nusayrilerin önderleriydi. Antakya yakınındaki Süveydiye’de ikamet eden Nusayrî Şeyhi Maruf Efendi, Osmanlı Ordusuna başvurarak, savaş sırasında gösterdiği sadakat ve mücadelenin belgelenmesini istemişti. Bunun üzerine Harbiye Nezareti 21 Kasım 1918 (17 Safer 1337/21 Teşrinisani 1334) tarihinde durumu Sadrazam’a iletti. Sadrazam Cevad Paşa’nın arzı üzerine, Sultan Mehmed Vahideddin, 25 Kasım 1918 (20 Safer 1337/25 Teşrinievvel 1334) tarihli ve imzalı sözlü emriyle, Şeyh Maruf Efendi’nin beşinci rütbeden bir “mecidi nişanı” ile ödüllendirilmesini onayladı (BA, DUİT:68/20). Şeyh Maruf Efendi’nin bu mücadelesi hem Antakya’da hem de Lazkiye Nusayrileri arasında iyi bilinmektedir (et-Tavîl, 1924:504).

Adana’dan Halep’e kadarki sahanın Birinci Büyük Savaştan sonra Fransız işgalinde kalmasıyla birlikte bölgede her bakımdan boşluk oluştu. Bir yanda Millî Mücadeleciler diğer tarafta İstanbul idarecileri olduğu hâlde, Türkiye’nin bu kısmı Fransız işgalindeydi. Tam da bu sıralarda Adana vilayetinin durumunu İstanbul’daki merkezi idâreye yazan Adana Vali Vekili, 1920 yılının Ağustos ve Eylül aylarındaki genel durumu anlatmıştı. Adana Vali Vekilinin Adana vilayetine dair verdiği bilgiler son derece ilginç¹⁰ olmakla birlikte, konumuz bakımın-

10 Yalnızca “*ideoloji eseri*” olan bu yorumların hiçbirisi ciddi bir kaynağa dayanmamaktadır, bu sebeple

dan birkaç cümle içerir. Adana Vali Vekilinin 30 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul idaresine yazdıklarına göre; civardaki Arap (Nusayri) köylüler bölgeyi işgale gelen Fransızları “beyaz bayraklarla” selamlamaktadır. Bu harekât üzerine Adana şehri civarından uzaklaşan Arapların (Nusayrilerin) çoğu geri dönmüşlerdir (BA, DH.İ.UM:20-25/14).

Adana Vali Vekilinin 30 Eylül 1920 tarihiyle Dâhiliye Nezaretine yolladığı aynı tarzdaki yazısında ise, Nusayriler bakımından kısmen izahat vardır. Vali Vekili Abdurrahman, bölgedeki olumsuzlukları sayarken başta Ermeniler ve onların yaptıklarını, yapmakta olduklarını ve -1915 yılındaki Tehcir’den beş yıl sonra bile- Ermenilerin beslediği istiklal düşüncelerini aktarır. Ermenilerin hâlâ bağımsızlık peşinde koştukları 1920 yılında, diğer taraftan Araplar (Nusayriler) binbir türlü fesat peşindedirler ve hepsinin çaresi “Osmanlı hâkimiyetinin” tesisine bağlıdır. Vali Vekiline göre; bölgedeki Türkler “İttihadçılık” ve “Kemalistçilik” arasında kalmıştır. Ermeniler ise, hâlâ bağımsızlık sevdasındadır. Nusayri Araplar da Antakya ve Lazkiye’deki Nusayrilerle birleşerek ayrıcalıklı bir idare (bir idâre-i mümtâze) oluşturmak emelindedirler. Dolayısıyla Adana ve çevresinin durumu oldukça perişandır. Bu sebeplerle Adana’nın durumunu bilen birisi vilayete “vali” olarak atanmalıdır ve bu kişi de kendisidir (BA, DH.İ.UM:20-25/14). Adana Valiliği hususunda Dâhiliye Nezaretinden de aynı yolda yazı yazılmış ve Adana Vali Vekilinin asaleten Adana’ya vali olarak atanması istenmiştir (BA, DH.İ.UM:20-25/14).

Fakat bu yazılaşmalarda tespit ettiğimiz dikkat çekici bir husus vardır ki, o da, Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine yazılan 28 Ekim 1920 (28 Teşrinievvel 1336) tarihli yazıda ifade edilen meselelerdir. Bu yazıda, Adana Vali Vekilinin dile getirdiği her madde tek tek tekrar edildiği hâlde, “Kemalistçilik” ve “Milliyetçiler” meselesine dair tek bir kelime bile bulunmaz (BA, DH.İ.UM:20-25/14). Demek ki merkezî Osmanlı idaresi, anlatılanların aksine, Millî Mücadele’nin ve milliyetçilerin bir şekilde yanındadır.

Sonuç Yerine Bir Değerlendirme

Nusayrilerin tarihi, birçok insan topluluğunun tarihi gibi efsane, sır, dayatma, türetme ve uydurmalara konu olmuştur. İlkın, daha 1920’de Fransızlar tarafından dayatılan “Alevi” adı Nusayrilere yabancıdır ve Nusayrilerin kendileri hakkında kullandığı bir deyim değildir. Ancak sadece bu dayatma ve türetme isimle bağlantılı olarak “Arap Aleviler” gibi türetme ve bir bakıma dayatma adlar da ortaya çıkmıştır. Oysa her topluluğun tarihi yazılırken, onları ifade eden tarihî deyimler, mutlaka devrinde kullanıldığı şekil ve anlamlarıyla kullanılmalıdır. Bu anlamda Nusayriler hakkında kullanılan deyimlerden biri de “Fellâh” veya “Fellâhîn” deyimidir. Keza, Osmanlı belgelerinde “Evlâd-ı Arab” diye yazılan ve şimdi özellikle Tarsus yöresinde kullanılan “Arabuşağı (Arap Uşağı)” deyimini de bunlardandır. Hiçbir ciddi kaynağa dayanmadan yazılmış birçok yazıda, Nusayriler için kullanılan “Fellâh”, “Fellâhîn” ve “Arabuşağı” gibi tabirlerin, sırf Nusayrileri aşağılamak için II. Abdülhamid zamanında uydurulduğu ifade edilmiştir.¹¹ Oysa “Fellâh” veya “Fellâhîn” nitelemesi bir aşağılama ifadesi olarak kullanılmamaktadır, en azından Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarında bu anlamda kullanılmamış-

de bu tür yazıların künyesi bu makaleye alınmamıştır.

11 Aslında bu nitelemeler hemen bütün Antakyalılar tarafından Türkmen Reyhanlı Aşireti Beyleri için kullanılmaktadır (Tozlu, 2009:70-71). Ancak bu metne tam anlamıyla uymaktadır.

tır. Mesela, 1905 yılına ait Halep Vilayeti Salnamesi'nde, Çukurova'daki (Amıkova) Akdeniz (Amıkgöl) anlatılırken, bu gölün "etrafındaki Türkmenler ve Fellahlar çok miktarda manda beslerler" denmektedir (HS/1321:227). Diğer taraftan, yine mesela Antakya'da "Gurbet", "Arap" ve "Tat" adlarıyla klasik Osmanlı tahrir defterlerinde de yazılan ve kendilerine has özellikleri bulunan bir kısım insanlar vardır. Hatta 1855 yılında tutulan bir nüfus defterinde "Fellâh Mahallesi" olarak kaydedilen bazı mahalleler (BA, ML.CRD, 1700:3), 20. yüzyılın başında yayımlanan Halep Vilayet yılığında "Arap" olarak yazılmıştır (HS/1321:312). Bunları değerlendirirken de, aynı düşünüşe göre yorumlayıp Osmanlılar tarafından aşağılanmak için bu adların verildiği elbette iddia edilemez. Dolayısıyla her tarihî deyim kendi devrindeki anlamına uygun olarak kullanılmalı ve mutlaka ciddi kaynaklara dayandırılmalıdır.

Bu makalede kullanılan belgelerin asıllarında farklı ifadeler bulunmakla birlikte, Nusayrilerin Sünni olmak istedikleri tarafımızdan vurgulanmıştır. Çünkü belgelerde asıl söylenmek istenen husus, Nusayrilerin "Sünni olmak" istedikleridir ve bu da "mezhep" anlamına gelmektedir. Buna rağmen belgelerin büyük kısmında, "din-i mübin-i İslam'a geçmek", "din-i mübin-i İslâm ile teşerrüf etmek", "hidayet-i Rabbâniyye eseri olarak ihtida etmek" gibi birçok benzer ifade vardır. Bu ifadelerin tamamı "din değiştirmek" anlamına geldiği hâlde, aslında "mezhep değiştirmek" anlamında kullanıldıkları son derece aşikârdır. Dolayısıyla Nusayrilerin bu tür isteklerinin ifade edildiği belgelerin büyük kısmı, tarafımızdan "Sünnileşmek" şeklinde değerlendirilmiştir. Kaldı ki, yine aynı belgelerde Nusayrilerin devlet tarafından "Müslüman" görüldüğü ve özellikle vergilendirmede "Müslüman muamelesi yapıldığı" açıkça belirtilmektedir. Hatta 1910 yılı Halep Salnamesinde, vilayette bulunan Müslüman ahali sayılırken; "Türk, Arap, Türkmen, Kürt, Çerkes ve Nusayrî'den ibarettir" denilmek suretiyle Nusayrilere de bu tür kaynaklarda işaret edilmiştir (HS/1326:202). Bu açık kayıtlar da bize meselenin "Sünnileşmek" olarak anlaşılması ve anlatılması hakkını vermektedir.

Belgelerin genel ve özel değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Antakya ile İskenderun arasındaki sahada yaşayan Nusayrilerin, Sünnilerle olan ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar benzerdir ve bu da Nusayrilerin inanışlarından kaynaklanmaktadır. Sorunlu münasebetlerin düzelmesi için de Nusayriler, "Sünni olduklarını ve bunun kabul edilmesini" istemektedirler. Bu isteğe Antakya'nın "şehirli Sünnileri" ısrarla karşı çıkmış, bunun kabulünü sindirememiş ve birçok da yazı yazmışlardır. Fakat İskenderun'da bu türlü tepkiler olmamış veya olmuşsa bile açığa çıkmamıştır. Antakya'nın "şehirli Sünnilerinin" bu tavırlarının sebepleri vardır ve İskenderun Sünnilerinden bu sebeplerden dolayı ayrılırlar.

İlk önce Antakya'nın yerli ve şehirlilerinin hemen tamamı Türkmenlikten Türklüğe geçmiş, bölgenin en eski ve büyük İslam-Türk şehirlerinden birinin ahalisidir. Büyük bir Sünnilik merkezi ve Sünni âlimlerin yetiştiği bir şehir olan Antakya, bu bakımdan İskenderun'a göre daha kendine has ve daha kapalı bir şehir halkına sahiptir. İskenderun ise, Kırım Harbi'nden sonra açılan yabancı konsolosluklar ve yavaş yavaş limanda yapılan iskeleler sayesinde gelişen bir yerleşmedir. Ancak İskenderun, azar azar burada türetilen ve bir bakıma "Levanten" denilebilecek ve tam da bu adlandırmaya uygun "kültür" oluşturulmuş bir kasaba idi. Bu husu-

siyet aslında bütün liman şehirlerin ortak özelliğidir ve kara şehirlerine göre her zaman daha esnek ve toleranslı bir günlük hayat vardır.

Diğer taraftan Antakyalı Sünniler, yerlilikleri ve eskilikleri dolayısıyla büyük emlak, arazi ve bağ bostan sahibidirler. Bu gibi işçi çalıştırmayı gerektiren büyük arazi sahiplerinin Antakya'daki işçileri Nusayrilerdir ve onlara da "Fellah" denmektedir. Şüphesiz anlamı "çiftçi, rençber" demek olan bu kelime, aynı zamanda Nusayri demektir. Nusayriler, eskiden beri "Amık Ağası" veya "Amık Begleri" denilen bu arazi sahiplerinin arazisini işliyor ve onların kazancından pay alıyorlardı. En iyi durumda olan Nusayriler ise, bu arazileri en fazla "kiracı (icarcı)" olarak sahibinden kiralıyordu ve içlerinde "yarıcı" olabilecek kimseler bile yoktu. Bu ekonomik ve sosyal ilişki elbette iki eşitler arasında yaşanmayan bir ilişkidir ve doğal olarak günün birinde soruna yol açacaktı. İşte o sorun, Nusayrilerin Sünnilerle aynı görülme istemeleri ve bunun da devlet tarafından olumlu karşılanması sırasında açığa çıktı ve Nusayrilere karşı bir tepkiye dönüştü. Nihayet, "Nusayrilerin mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmesi" noktasına gelen mesele, bu sefer zengin arazi sahiplerini endişelendirdi. Onlara göre Nusayriler, kendilerine şahitlik ederek zengin Sünnilerin arazilerini ellerinden alabilirlerdi. Böyle bir varsayımın doğruluğundan daha doğru olan husus, "daha düne kadar tarlalarında çalışan" Nusayriler ile aynı muameleyi görmeyi hazmedememektir. Aslında her fert ve insan topluluğu için geçerli olan bu hazmedemeyiş, çok da yadırganacak bir hâl değildir. Zira yüzyıllarca eşit olmamış insanlar bir anda eşit olmayı kabullenmekte zorluk çekerler ve bu zorluk belki bugün bile vardır. Yine de Antakya'da Nusayrilerle Sünniler arasında nerdeyse hiçbir olay olmamıştır ve bu da Antakyalıların her şeye rağmen belli bir ölçüde kaldıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan Nusayrilerin Sünnilerle aynı cami ve mekteplere gitmesini çok da istemeyen bir başka muhalefet takımı olarak "Nusayri Şeyhleri" de önemli rollere sahiptir. Belgelerin bazılarında ifade edildiği üzere, Nusayriler, "Şeyh" denilen liderler tarafından temsil edilmektedir ve bir bakıma Nusayri demek "Şeyh" demektir. Tanzimat yıllarına kadar Antakya ve çevresinde "Şeyhler" vasıtasıyla temsil edilen Sünniler ve Nusayriler, özellikle muhtarlık teşkilatının kurulmasından sonra azar azar bu kimselerin aracılığından mahrum kaldılar. Fakat devlet katında ilgili halk kesimini temsil eden ve devletçe de temsilciliği resmiyete geçirilen "Şeyh" adlı temsilciler, Sünniler tarafından artık resmiyette kabul edilmezken, Nusayrilerin katında "Şeyhler" hâlâ temsilciydiler. Oysa "Şeyhlik" ve Şeyhlerin bir halk kesimini resmen temsil etmesi artık söz konusu bile değildi. Buna rağmen, "Nusayrilerin inanışları gereği çok özel insanlar olan Şeyhler", her zaman kendileri adına yegâne söz söyleyecek insanlardı ve bugün de öyle kabul edilmektedir. Durum böyle olunca Nusayriler de Şeyhlerinin emrine uyuyor ve onların dediğinin dışında bir şey yapmaya cesaret edemiyorlardı.

Belgelerin genellikle II. Abdülhamid zamanında yoğunlaşması tesadüf değildir. Bu devir son Osmanlı tarihinin en zor ve sorunlu devridir. Hiç umulmayan şeylerden büyük meselelerin çıktığı bu zamanda, Nusayriler meselesi de hem iç hem de dış sebeplerle iyice gündeme gelmiştir. Dönemin önemli bürokrat ve paşaları, Nusayriler meselesinde sürekli Nusayrileri İs-

lam toplumundan ayırmamanın gereğine işaret etmişlerdir. Nihayet II. Abdülhamid'in emri üzerine Nusayrîlere farklı davranılmaması ve özellikle çocukları için okullar yapılmasının yolu açıldı. Makalede "Nusayrî Köyleri" oldukları bilinen büyük köylere II. Abdülhamid zamanında okullar yapıldığı ve çocukların eğitilmesinin sağlandığı ortaya konmuştur. Bugün çocukların okutulduğu -hem de taşınabilir eğitim yoluyla- yatılı ilköğretim bölge okullarında birçok sorun yaşanırken, bundan yüz yıl önce bu okulların yapılmasını ve Nusayrî çocuklarının eğitilmesini sağlamak büyük bir başarıdır. Eğitimi halka yaygınlaştırarak bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan II. Abdülhamid, Nusayrîler için de bir şans olmuştur.

Her kişi ve topluluğun aynı kanaat ve bakış açısıyla değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi, böyle bir bakış ve yorumun da doğru olamayacağı herkes tarafından bilinir. Bu bakımdan Nusayrîlerin de tek tür bakışla değerlendirilmesi mümkün ve doğru değildir. Mesela, Fransız İşgaline karşı savaştan Nusayrîler ve Nusayrî Şeyhleri olduğu gibi; Fransızları alkışlayanlar da olmuştu ve bu makalede kullanılan belgelerden anlaşılabilir da budur. Şu hâlde esrar ve gizliliğine rağmen, bütün Nusayrîlerin aynı olduğu ve aynı kanaat hizasında hareket ettiği söylenemez. Böyle değerlendirildiği zaman, bu yoruma Anadolu'da yaşayan bütün insanlar da dâhil edilmelidir; çünkü esasta hiçbir olay ve olgu hem tek sebebe bağlanamaz ve hem de tek tip yorumlanamaz. Dolayısıyla iyi örnekler her zaman dikkate sunulup, kötü örnekler uzmanlara ve uzman olmak isteyenlere bırakılmalıdır.

Nusayrî tarihinin birçok efsane, sır, uydurma, türetme ve hatta dayatmaya konu olduğu belirtilmişti. Şüphesiz bugünde yaşayan ve bugünü yazan her insan kendisini istediği gibi tanımlayabilir, ancak, yine şüphe yok ki hiçbir insan kendisini istediği gibi tanıma ve tanıma özgürlüğü dolayısıyla tarihi değiştirme hakkına sahip olmamalıdır. Oysa Türkiye'deki birçok topluluk gibi Nusayrî ve Alevilerin tarihi de, sürekli yaşanmış tarihin çarpıtılıp değiştirilmesiyle oluşturulmaya çalışılan yaşanmamış bir tarihin yaşanmış gibi sunulmasından ibaret kalmıştır. Bu makale ile yaşanmamış olan değil, aksine yaşanmış olan Nusayrî tarihinin önemli bir bölümü ortaya konmuş ve ilgililerin dikkat ve hizmetine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Bu makalede kullanılan belgeler için bkz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu-Uğur Akbulut-Naim Ürkmez (2010), Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay.

Ancak, bu kitapta olmadığı hâlde makalede işaret edilen belgeler şunlardır:

BA, DUİT:145/86 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrade Tasnifi).

BA, ML.CRD, 1700 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri).

AOC/1894, *Annuaire Oriental du Commerce, Constantinople*.

AOC/1896, *Annuaire Oriental du Commerce, Constantinople*.

AOC/1898, *Annuaire Oriental du Commerce, Constantinople*.

BAM/1295, Berlin ve Ayastefanos Muâhedeleriyle İngiltere İttifaknâmesi, İstanbul.

- Broqui re, Bertrandon de la (2000), Bertrandon de la Broqui re'in Denizaşırı Seyahati, ed. Ch. Schefer, sunuş: Semavi Eyice,  ev. İlhan Arda, Eren Yay., İstanbul.
- et-Tavil, Muhammed Emin G lib (1924), T rihi'l-ʿAliviyyin, Beyrut.
- Hartmann, Martin (1894), "Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Berket", Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, XXIX, s. 142-188 ve ikinci kısmı aynı dergide s. 475-550.
- HS/1316, Saln me-i Vil yet-i Haleb, Haleb.
- HS/1318, Saln me-i Vil yet-i Haleb, Haleb.
- HS/1321, Saln me-i Vil yet-i Haleb, Haleb.
- HS/1326, Saln me-i Vil yet-i Haleb, Haleb.
- HVİT (1940) Hatay Vilayeti Mektup uluęu, Hatay Vilayeti İdare Taksimatı 1940, Yenig n Basımevi, Antakya.
- İbn 'l-Esir (1985), el-K mil fi't-T rih, II,  ev. M. Beşir Eryarsoy, rdk. Mertol Tulum, Bahar Yay., İstanbul.
- Jessup, Henry Harris (1910/II), Fifty-Three Years in Syria, II, London, Edinburgh, New York, Toronto.
- Karaca, Ali (1993), Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yay., İstanbul.
- Langlois, Victor (1861), Voyage dans le Cilicie, et dans les Montagnes du Taurus, exécute pendant les ann es 1852-1853, Paris.
- MNS/1317, Saln me-i Nez ret-i Ma rif-i Um miyye, İstanbul.
- MNS/1321, Saln me-i Nez ret-i Ma rif-i Um miyye, İstanbul.
- Nakib, Bülent (2004), Antakya Ağzı -Dilbilgisi ve Sözlük-, Hatay Folklor Araştırmaları Derneęi Yay., Antakya.
-  z nur, Şebnem (2008), Antakya Haçlı Prinkeplięinin Sonu, Marmara Üniv., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tozlu, Selahattin (2007), "Antakya ve  evresi Türkmenleri Hakkında Bazı Notlar (Büyük Selçuklulardan Osmanlılara Kadar)", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, VII/39, Aralık 2007, Erzurum, s. 145-161.
- Tozlu, Selahattin (2009), Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüęü Yayını, Elazığ.
- Walpole, Frederick (1851/III), The Ansayrii (or Assassins), with Travels in the Further East, in 1850-51, Including A Visit Nineveh, III, London.